

Paglilinan ng Araling Aprikano sa Pilipinas: Mula Area Studies tungong Araling Kabanwahan¹

Axle Christien J. Tugano

*Departamento ng Wika, Kultura at Kasaysayan
Dalubhasaang Politekniko ng Lungsod ng Baliwag, Bulacan
acjtugano.ph@gmail.com*

Abstract

In 1991-1992, Africa was introduced as a subject of discussion by the Board of Araling Pang-erya, a Filipinized Area Studies, at the College of Social Sciences and Philosophy (CSSP) at the University of the Philippines (UP) Diliman. This initiative marked a remarkable development in Araling Pang-erya, which would later evolve into Araling Kabanwahan, a Filipinized international and cultural studies. Despite this initial endeavor, the general understanding of Africa as a distinct region and cultural sphere among Filipinos remains insufficient. This research aims to revisit three key aspects: (1) the evolution of African Studies as a part of Area Studies and Araling Aprikano as a component of Araling Kabanwahan; (2) the institutional experiences associated with teaching and learning African Studies; and (3) the bibliographic survey that explores the intercultural relationships between the Philippines and Africa. Ultimately, this study advocates for the reintroduction and enhancement of African Studies within the Philippine educational curriculum, with a focus on integrating Filipino perspectives, values, and knowledge into its framework.

Keywords: curriculum, Africa, Area Studies, African Studies, Araling Kabanwahan

Abstrak

Isa ang kontinenteng Aprika sa ipinakilala at tinalakay noong 1991-1992 ng Lupon ng Araling Pang-erya ng Dalubhasaan ng Agham Panlipunan at Pilosopiya (DAPP) sa Unibersidad ng Pilipinas (UP) Diliman. Isa ito sa ibinunga ng Araling Pang-erya na kalaonan ay tatawagin bilang Araling Kabanwahan o isang disiplinal na pag-aaral sa

¹ Unang binasa bilang “Institutionalizing African Studies in the Philippines: From Area Studies to Araling Kabanwahan” sa *Sejiwa: The Spirit of Bandung @70 International Conference* noong Nobyembre 5, 2025 sa De La Salle University, Manila.

ugnayan at/o pag-uugnay sa Pilipinas at sa mga kaugnay na bayan at/o kabihasnan. Gayumpaman, sa kabila ng pagpupunlang ito, nananatiling salat ang kaalaman ng mga Pilipino tungkol sa Aprika bilang isang erya at rehiyon. Tinuturo ng pananaliksik na ito ang pagbabalik-tanaw sa (1) kasaysayan ng African Studies bilang Area Studies sa unang banda at Araling Aprikano bilang Araling Kabanwahan sa kabilang dako; (2) mga institusyonal na karanasan sa pagtuturo at pagkatuto ng Araling Aprikano; at (3) ang pangsangguniang pagtatala sa mga akdang nagtampok sa ugnayan ng Pilipinas at Aprika. Sa huli, ang pag-aaral na ito ay preskriptibong nagpapanukalang maibalik at mapagyaman sa kurikulum ang Araling Aprikano sa Pilipinas na nakabatay sa pananaw, pagpapahalaga, at talastasang Pilipino.

Mga Susing-salita: kurikulum, Aprika, Area Studies, Araling Aprikano, Araling Kabanwahan

Introduksiyon

Sa kabila ng pagpapayamang kurikulum, nananatiling salat ang kaalaman ng ilang Pilipino ukol sa Aprika bilang isang erya at/o rehiyon ng daigdig. Habang ipinamamayani sa bawat institusyong pang-edukasyon ang tila paghahanda sa tinatawag na “globalisasyon” at “internasyonalisasyon” na ang layon ay magkaroon ng isang malayang daloy ng kaalaman sa bawat at/o pagitan ng mga bansa sa daigdig, nananatiling may puwang ang ilang rehiyon. Sa dila ni Nassef Manabilang Adiong (2023), ang *knowledge production* na siyang tinatangkilik ng karamihan sa mga rehiyong kabilang sa tinatawag na “Third World” at “Global South” ay higit na nakasalig pa rin sa produksiyon ng Kanluraning kaisipan. Ito ay kamukha ng kritisismo ni Syed Farid Alatas (2006), aniya, ang *academic dependency* ay tumutuon sa hindi balanseng estruktura ng produksiyon at sirkulasyon ng kaalaman na siyang umiikot sa mga institusyong pang-edukasyon sa buong daigdig. Nananatiling tagapagluwal at/o tagatustos ng datos ang mga rehiyong nasa “Third World” at “Global South” upang tugunan ang pangangailangan at pagpapatibay sa mga empirikal at teoretikal na pag-aaral ng mga nasa poder ng “First World” at “Global North.” Ang ganitong tendensiya ay kapwa lumitaw sa post-kolonyal na kalakaran sa Pilipinas at Aprika. Naging kasangkapan ng Kanluraning teoretisasyon ang dalawang rehiyon na bagaman ay nagkakaugnay sa kasaysayan ngunit sa kasalukuyan, salat pa rin ang kaunawaan ng mga ito sa bawat isa, partikular na sa edukasyon.

Batay sa *K to 12 Basic Education Curriculum* partikular sa *Senior High School* (Grade 11 at Grade 12), pinag-aaralan sa *21st Century Literature from the Philippines and the World*, ang pag-uugnay sa estruktura at kahalagahang panlipunan ng mga panitikan sa Pilipinas at Daigdig. Katulad ng Filipino sa Grade 10, tinatalakay ang “Mga Akdang Panitikan ng Aprika

at Persya” (PEAC & DepEd, 2019) na bagaman naisangkot ang Aprika ngunit ikinabit at/o isinama lamang ito sa sibilisasyong Persya (kasalukuyang Iran). Samakatuwid, pahapyaw pa ring tinalakay ang porma at tradisyon ng panitikang Aprikano (DepEd, 2019, p. 4). Sa katunayan, naging laman ng panimulang pahayag ng *Aralin 3: Sanaysay at Nobela* ang pagdiin sa negatibong imahen ng Aprika sa daigdig:

Magulo. Marahas. Kahirapan. Epidemya. Sakuna. Ilang lamang ito sa mga paglalarawan na maaaring maiugnay sa rehiyon ng Middle East at kontinenteng Africa. Magkalapit ang rehiyong ito. Kung pagbabatayan ang prinsipyo ng heograpiya, ang magkakalapit na lokasyon ay higit na may pagkakatulad sa maraming aspekto. At kung ang mga balita at dokumentaryo ang pagbabatayan, hindi maiiwasang mapagtulad ang dalawang rehiyong ito sa mga paglalarawan na una nang binanggit (PEAC & DepEd, 2019, p. 145).

Problematiko ang pagpupunlang ito sa kamalayan ng kabataan ukol sa imahen ng Aprika. Mula sa pagtatampok sa mga negatibong katangian na anila, “balita” at “dokumentaryo” ang mga pinagbabatayan, na kung tutuosin ay bunga rin ng tumitinding krisis ng *academic dependency* (Alatas, 2006) sa nasabing rehiyon. Ang suliraning pangkaalaman ng mga Pilipino sa Aprika ay nasasalamatin din sa ilang *General Education* (GE) *Courses* sa Kolehiyo partikular ang *The Contemporary World*, habang itinaturo ang esensiya ng tunggaliang “Global South” at “globalisasyon”—tanging Asya at Latin Amerika lamang ang nabibigyan ng pansin ngunit wala ang Aprika (CHED, n.d., pp. 3-4). Hindi naman na bago ang ganitong tila “pagsingit-singit” sa Aprika sa mga aralin. Sa katunayan, bago pa man ang *K to 12 Curriculum*, sa aking mga karanasan bilang mag-aaral, lalo na sa Araling Panlipunan, suplemental lamang na tinatalakay ang ilang klasikang kabihasnan sa Aprika katulad ng Ghana, Mali, at Songhai. Liban siyempre sa pagtatampok sa kasaysayan ng Lumang Ehipto, na bukod sa inilaan sa isang hiwalay na kabanata, binansagan itong “Dakilang Sibilisasyon ng Daigdig” kasama ng mabungang pagtalakay sa Gresya, Roma, Mesopotamia, India, at Tsina. Hindi naman nakagugulat ang ganitong pagsasantabi sa Aprika sapagkat sa mismong programa ng *Bachelor of Arts in History* (BA History) ay hindi kadalasan nabibigyan ng pagtalakay ang kasaysayan ng rehiyon. Sa inilabas na *Policies, Standards and Guidelines for the Bachelor of Arts in History (BA History) Program* o Memorandum Order No. 038-17 ng *Commission on Higher Education* (CHED) noong Mayo 11, 2017, bagaman isinusulong ang pagkakaroon ng ilang *Area Courses* ngunit hindi nakita rito ang Aprika (CHED, 2017).

Layunin ng artikulong ito na mailahad ang panimulang pagsisiyasat sa *Area Studies* ukol sa Aprika na umiiral sa Pilipinas at kung papaano mabibigyan ng puwang ang *Araling Kabanwahan* upang maging kapaki-pakinabang ito sa Araling Pilipino at sa ganap na pagbubuo sa Araling Aprikano sa Pilipinas.

Aprika bilang Erya²

Sa kabila ng magkalayong distansiya at kultura, napag-ugnay ng kasaysayan ang Pilipinas bilang bahagi ng Timog Silangang Asya at Aprika bilang isang kontinente. Gayumpaman, ang tendensiya ng ganitong sistema ng “pag-uugnay” ay laging sinisimulan sa diplomatikong relasyon ng mga bansa, kung saan ang nagiging primaryang batayan ay ang pagbubuo ng mga embahada o pasuguan at konsulado. Sa inilabas na *Philippine Diplomacy: Chronology and Documents, 1972-1981* ng *Foreign Service Institute* (1981), ipinaliwanag ang ugnayang namagitan sa Pilipinas at sa labing-apat (14) na piling bansa sa Aprika—Ghana, Lesotho, Cape Verde, Somalia, Angola, Niger, Rwanda, Madagascar, Gabon, Ethiopia, Seychelles, Togo, Sudan, at Zimbabwe (Foreign Service Institute, 1981). Kalimitang nakatuon sa ekonomiko at politikal na lapit ang nasabing pag-uugnay, na halos walang pagtatampok sa mismong mga mamamayan at/o taumbayan ng mga bansang tinatalakay.

Karaniwang isinisentro sa mga ugnayan ang kasaysayan ng mga bisitang-estado (*state visit*) ng mga lider; mga bilateral at/o multilateral na tratado, at mga kasunduan ng bawat bansa. Sa madaling salita, kinasangkapan ang estado-sa-estado at nasyon-sa-nasyong uri ng pag-uugnay nang sa gayon ay makita ang mga resulta at trajektori ng pinaniniwalaang “globalisasyon” sa ilang bansa. Bagaman, hindi rin mapasusubalian na ang mga embahada o pasuguan at konsulado ay silang karaniwang naglalabas ng ilang tala ukol sa diplomatikong ugnayan ng mga bansa, may pangangailangang alpasan ang kinagisnang parametrong ito ng pag-uugnay. Naipakita ng aking ilang pag-aaral ang pagdalumat sa ugnayan ng ibang mga bansa at Pilipinas na nagtampok sa implikasyon nito sa mismong mga mamamayan ng bawat kasangkot na bansa—*i.e.* Nepal (Tugano, 2021a) at Australia (Tugano, 2021b, 2023a) at rehiyon—*i.e.* *Association of Southeast Asian Nations* (ASEAN) at Europa (Tugano, 2021c, 2021d).

Taliwas sa ganitong padron ng pag-uugnay ang layunin ng *Araling Kabanwahan* at/o *Kasaysayang Kabanwahan* at *Araling Pang-erya* bilang mga alternatibong pananaw sa *Area Studies*, *Regionalism Studies*, *International Studies*, at *Comparative Area Studies* o *Transnational Studies* sapagkat tuon nito kapwa ang pagbibigay-diin sa geograpikal, nasyonal, at kultural

² Isinalin mula sa Ingles at nirebisa. Tingnan, Tugano, 2025a, pp. 321-324.

na erya na may pagkiling sa diwa at lawak ng kabanwahan (Elumbre, 2015a, 2015b, 2020; Navarro, 2012, 2015, 2021; *banwa* tingnan Salazar, 2006). Samakatuwid, ang *Araling Kabanwahan* ay mga pag-aaral, pagsusuri, o pag-unawa sa mga “kaugnay na bayan at/o ibang bayan at kabihasan” at/o “ibang bayan at/o kabihasan” sa loob ng talastasang Pilipino. Hindi lamang nito tuon ang pag-aaral ng “bayan at/o ibang bayan” at “kabihasan at/o ibang kabihasan” bilang erya, ngunit sinasaklaw din nito ang malawakang pag-aaral ng diplomasya (*Diplomacy Studies*), migrasyon (*Migration Studies*), at ugnayang panlabas (*International Relations*) ng Pilipinas sa ibang bayan at/o ibang kabihasan sa loob ng talastasang Pilipino (Navarro, 2012, p. 4; 2021, pp. 121-122, 124).

Sa pagbibigay-puna ni Navarro (2015) sa ilang tunguhin ng *Area Studies* at *Regionalism Studies*, problematiko aniya ang pagtingin sa bawat erya at rehiyon dahil sa mahabang panahon, tiningnan lamang ang ibang erya at rehiyon (*i.e.* Timog Silangang Asya), bilang pasibong tagatanggap lamang ng mga “mabunga” at “naghaharing” sibilisasyon sa daigdig—*i.e.* *Islamization*, *Sinicization*, at *Indianization* (Navarro, 2015, p. 139).

Likas ang ganitong katangian ng *Area Studies* na pinalakas ng Kanlurang ideolohiya at kanilang pananangkapan sa panahon ng Cold War (tingnan Acharya, 2006 sinipi sa Elumbre, 2019). Isang halimbawa ang Estados Unidos (kalaonan ay mga “naghaharing” bansa sa Europa) ay kagyat naghanda at pinag-aralan ang ilang pangangailangan ng “Third World” o “Global South” nang sa gayon ay masugpo ang paglaganap ng komunismo sa Timog Silangang Asya (Elumbre, 2019, p. 116). Sa ganitong anino nagtago ang *Area Studies* na malaon ay mag-aaral sa mga itinalagang geograpikal, nasyonal, at kultural na erya at rehiyon at lalawak tungo sa mga grupo-grupong bansa sa kasalukuyan—*i.e.* *ASEAN Enlargement* (Elumbre, 2019, p. 116). Sa katunayan, nagiging problematiko na rin ang ASEAN pagdating sa pag-gugrupon ito. Nang maging bagong kasapi ang Timor-Leste ngayong Oktubre 2025, may ilang bansa ang unang nagpahayag noon pang 2018 na nais sumapi sa organisasyon, kabilang ang Australia, Brazil, New Zealand, Palau, Mongolia, Turkey, Serbia, Papua New Guinea, at Bangladesh. Pinatitingkad lamang nito ang “kawalan ng hanggahan at ugnayan.”

Sang-ayon kay Navarro (2021), pinahihina ng globalisasyon ang pagsusuri at pagsisiyasat sa isang erya na may itinatakdang hanggahan, dahil ang “globalisasyon” mismo ay nagiging dahilan ng kawalan ng hanggahan at ugnayan (Navarro, 2021, p. 121). Isa pa, ang “globalisasyon” ay kamukha ng hegemonisasyon o “mapag-isang kapangyarihan at mapanlamong kapangyarihan ng iilang malalaking bansa” at homogenisasyon o “mapag-isang kapangyarihan upang gawing magkakatulad ang mga bansa na hindi kumikilala sa pagkakaiba ng mga ito (Navarro, 2021, p. 121).” Ito ang kinasasapitan ngayon ng ASEAN. Habang masalimuot ang ideya ng “globalisasyon” sa *Area Studies* ng Kanluran, hindi ito naging hadlang sa *Araling Kabanwahan* sapagkat tumupad itong pag-aralan ang kabuluhan at

katuturan hindi lamang ng mga “banwa bilang kapwa/kaugnay na bayan o kabihasanan at/o ibang bayan o kabihasanan ngunit isang kabanwahan bilang ugnayan ng mga bayan at kabihasanan sa loob ng talastasang Pilipino (Navarro, 2021, pp. 121-122).”

Mula sa analisis ni Navarro (2021) hinggil sa pagpapahina ng globalisasyon sa mga *Area Studies*, mailalapat ito kung gayon sa konteksto ng Aprika. Ayon kay Olugbemiga Samuel Afolabi (2020), ang naghaharing produksiyon ng kaalaman sa Aprika ay nakatuon at/o papunta pa rin sa ideya ng globalisasyon, na isang sangay ng kapitalismo (Afolabi, 2020, p. 95). Ang noong pagpupunla ng kolonyalismo at ngayon ay nagtago sa anino ng globalisasyon at kapitalismo ay kinakabaka pa rin hanggang ngayon ng Aprika sa antas ng “dekolonisasyon” (Afolabi, 2020, pp. 96-97), kasama rito ang masalimuot na pananaw sa “pagkabansa” ng ilang mamamayan dulot ng mga nagdaang digmaang pandaigdig, ang siyang nagpahina sa *Area Studies* (tingnan Rauch, 1955, p. 418; Ukaegbu, 1998, p. 325) ng mismong kontinente. Gayumpaman, nagtaas na rin ng diskurso ang Aprika upang aralin ang sariling erya at rehiyon sa pamamagitan ng *Area Studies* na nasa anyo ng “dekolonisasyon” (tingnan Branch, 2018; Afolabi, 2020) at “demokratisasyon” (tingnan Chabal, 2005).

Sa payak na paglilimi, nagkakatulad ang Pilipinas at Aprika sa kalagayan ng pag-aaral ng mga erya at rehiyon. Bilang pagtupad sa layunin ng *Araling Kabanwahan* at *Araling Pang-Erya*, naging mahalaga ang pag-aaral upang mailagay sa lapit ng pag-uugnay ang Pilipinas at Aprika bilang erya o “rehiyon na di-gasinong nabibigyang-pansin sa ating mga aralin sa pamantasan (Aquino, 1992a, p. iii).”

Area Studies, Araling Kabanwahan, at Araling Aprikano

Nang aking binasa ang pag-aaral na ito sa komperensiyang *Sejiwa: The Spirit of Bandung @70*, naglatag ako ng panimulang pagsasakasaysayang institusyonal sa *African Studies* at *Araling Aprikano* (diagram 1). Hinati ko ito sa tatlong yugto: (1) Maagang *African Studies* sa Pilipinas (pre-dekada 1970 hanggang 1980); (2) Paglitaw ng *African Studies* bilang *Area Studies* sa Pilipinas (1990 hanggang sa mga sumunod na taon); at (3) Paglilinang ng *Araling Aprikano* sa diwa ng *Araling Kabanwahan* (2012 hanggang 2025).

Kabilang sa unang yugto ang paglitaw ng maagang pag-aaral tungkol sa ugnayan ng Pilipinas at Aprika noong 1964; ilang maagang institusyonal na hakbang ng UP sa pagbuo ng mga programang susuporta sa mga Aprikanong mag-aaral; at ang pagbubuo ng *Grupong Aprika* sa UP noong 1987. Nilalaman ng ikalawang yugto ang pagbubuo ng *Araling Kabanwahan* mula sa *Araling Pang-Erya* sa UP noong 1990, pag-organisa ng komperensiya tungkol sa Aprika noong 1991; at ang pagkakalathala ng aklat na *Pagpapakilala sa Aprika* noong 1992. Sa parehong yugto, nilayon at/o pinangarap ang pagtatayo ng *African Area Studies*

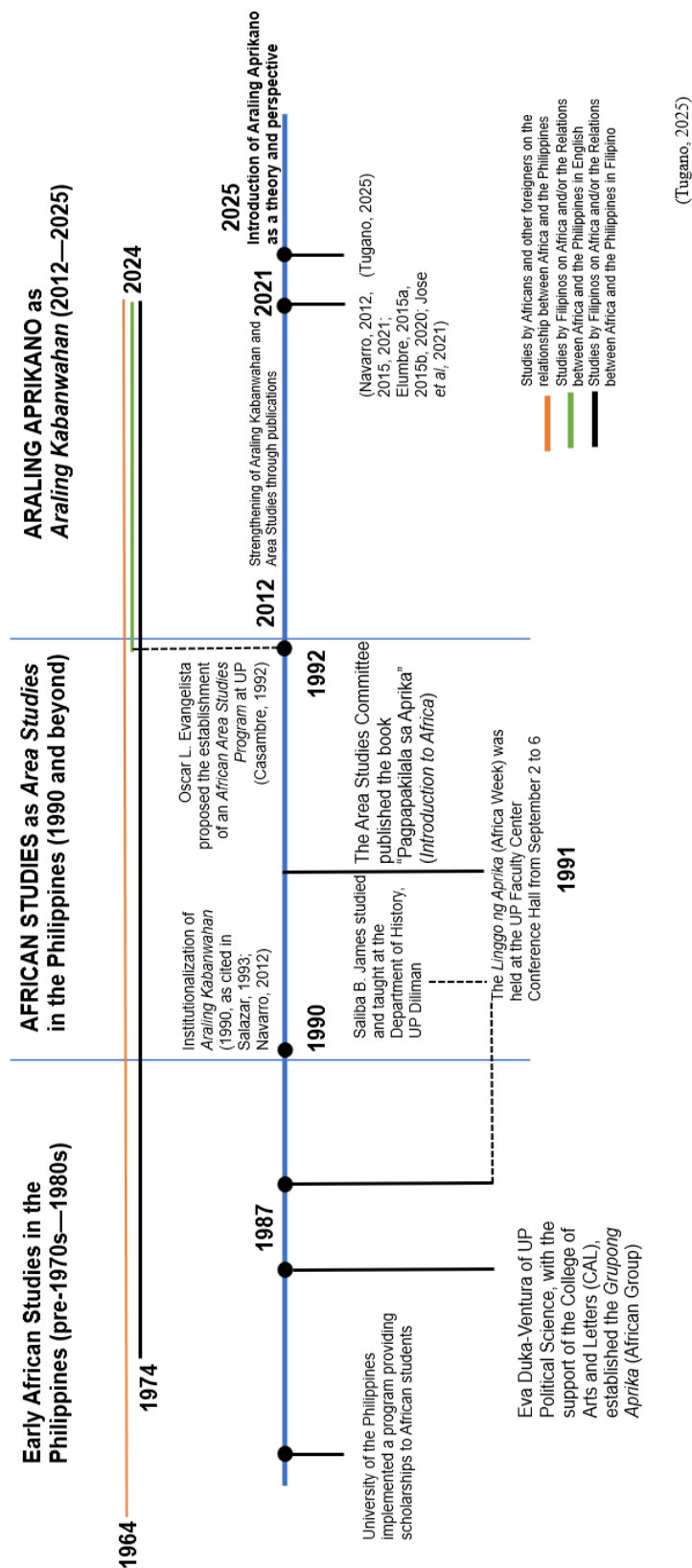
Program sa UP. Inilakip sa ikatlong yugto ang pagpapayaman sa Araling Kabanwahan—kaakibat ng teorya at metodo nito bilang disiplinang mag-aaral sa mga erya at/o rehiyon sa pananaw ng mga Pilipino. Sa Araling Kabanwahan huhugot ng balangkas at lilitaw ang binubuo kong Araling Aprikano.

Noong 1987 nang naging Tagapangulo si Zeus A. Salazar, ang “Ama ng Pantayong Pananaw,” ng Departamento ng Kasaysayan, UP Diliman. Sa kaniyang panahon, pinagyaman ng kaguruan ang *Araling Pang-Erya* bilang “pag-aaral, pagsusuri, at pag-unawa sa mga kaugnay na bayan at/o ibang bayan (Navarro, 2012, p. 2).” Samantala, noong 1990 nang maging Dekano si Salazar ng UP Dalubhasaan ng Agham Panlipunan at Pilosopiya (DAPP) at doon ay inatasan bilang pinuno si Clemen Aquino ng Departamento ng Sosyolohiya na pamunoan ang Lupon sa *Araling Pang-Erya* na kalaonan ay bumuo ng mga palihan at publikasyon (Navarro, 2012, p. 2).

Binago nina Aquino at Salazar ang *Araling Pang-Erya* tungo sa *Araling Kabanwahan*. Hindi lamang ito simpleng pagbabago ng pangalan ngunit lakip din nito ang pagbabago ng perspektibo (Navarro, 2012, p. 2). Nabuwag din ang lupon noong 1992 dulot ng ilang pagbabago sa administrasyon ng Kolehiyo (Salazar, 1993, 2000, sinipi sa Navarro, 2012, p. 2). Gayumpaman, sa inisyatiba ng lupon, at si Aquino bilang patnugot, nakapaglathala ng tatlong publikasyon ukol sa *Araling Pang-Erya*. Ito ang *Lupon sa Araling Pang-Erya: Isang Panimula* (Aquino, 1992b) at *Ang Migrasyon ng mga Pilipino: Tungo sa Araling Pang-Erya* (Aquino, 1992c). Katangi-tangi sa mga ito ang *Pagpapakilala sa Aprika* (Aquino, 1992a) dahil sa unang pagkakataon, nagkaroon ng lathalain patungkol sa Aprika, sa pananaw ng mga Pilipino.

Dahil sa lupon, nakapagsagawa noong Setyembre 2, 1991 ng isang komperensiya na pinamagatang “Pagpapakilala sa Aprika,” sa pangunguna ng DAPP at sa suporta ng Kolehiyo ng Arte at Literatura (CAL) (Aquino, 1992a, p. iii). Sa pangunguna ni Eva Minerva Duka-Ventura ng UP Departamento ng Agham Pampolitika, noon pang 1987, nagsimula na ang pangkat ng mga guro at dalubhasang kung tawagin ay “Grupong Aprika” upang buoin ang “Araling Aprika” (Aquino, 1992a, p. iii). Liban kina Aquino at Duka-Ventura, kasama sa “Grupong Aprika” sina Oscar Evangelista at Saliba James (Departamento ng Kasaysayan); Darlene Occeña (Geograpiya); at Pedro Abraham Jr. (Araling Sining) (Aquino, 1992a, p. 35; Casambre, 1992, p. 31). Itinuring ang linggong iyon bilang “Linggo ng Aprika” noong Setyembre 2-6, 1991, kaya liban sa palihang ginanap sa Faculty Center Conference Hall, nagkaroon din ng mga ekshibit tungkol sa kasaysayan at kultura ng Aprika.

Sa katunayan, mas maaga pa sa 1987 at 1991 o 1992 ang paglitaw ng diskurso ng Aprika sa UP. Ayon sa mensahe ni UP Diliman Tsanselor Emerlinda R. Roman (1992), ang palihang binuo ng lupon ay isang “pagbuhay” (*revival*) sa interes ng unibersidad hinggil sa Aprika na unang lumitaw noong maagang bahagi ng dekada 1970 hanggang 1980. Bilang bahagi ng programa ng UP, nagkanlong ang unibersidad ng iba’t ibang Aprikanong mag-aaral, mula sa Nigeria, Egypt, at Ethiopia:

At that time, the U.P. integrated foreign scholarship program included four slots for African students. The program which provided free school fees, dormitory privileges, book allowance and monthly stipends was primarily initiated to attract African students to study at the University of the Philippines. Under this scholarship, which continued in the early 1980s, sixteen Nigerians, one Egyptian, and two Ethiopians were recipients of the program. Of the total number of about nineteen students, fourteen finished their degrees (Roman, 1992, p. 1).

Bagaman nakaugat ang “Pagpapakilala sa Aprika” sa tunguhin ng *Araling Pang-Erya* na naglalayong gamitin ang wikang F/Pilipino, ang kabuoang publikasyon ay nasa wikang Ingles, dulot ng pagkakaroon ng ilang panauhing mula sa piling embahada ng Aprika. Ayon kay Aquino (1992a, p. iii), inaasahang maisalin ang mga ito sa wikang F/Pilipino. Ngunit, sa abot ng aking nalalaman, hindi pa naisasalin hanggang ngayon ang mga nasabing lektura.

Sa unang sesyon, binasa ni Oscar Evangelista (1992) ang “Pagsasawalang-Katha ng mga Alamat Ukol sa Aprika: Ang Pangangailangan ng Aprikanong Araling Pang-erya sa Unibersidad (*Demystifying the Myths on Africa: The Need for an African Area Studies Program in the University*).” Tinalakay ni Evangelista (1992) ang iba’t ibang esteriotipo sa kontinenteng Aprika at nagbigay ng ilang mungkahi sa pagpapaunlad ng Araling Aprika sa UP (O. Evangelista, 1992, p. 6). Sa katunayan, nabanggit ni Casambre (1992, p. 31) ang mungkahi ni Evangelista na magkaroon ng *African Area Studies Program* sa UP. Ang nasabing lektura ni Evangelista (1992) ay binigyang reaksiyon at komentaryo ng iba’t ibang kinatawan ng ilang embahada at konsulado mula sa Nigeria (Owolabi, 1992), Senegal (Go, 1992), at Tanzania. Hindi nailathala ang reaksiyon ni Counsellor Joseph N. Isaka ng Embahada ng United Republic of Tanzania (Aquino, 1992a, p. 33).

Samantala, para naman sa ikalawa hanggang ikatlong sesyon, ibinahagi ang mga sumusunod na panayam at pag-aaral: “Ilang Kaisipan Ukol sa Aprika: Isang Pangkasaysayang Pananaw (*Reflections on Africa: A Historical Overview*)” ni Saliba James (1992); Mga Aprikanong Sistemang Politikang at ang Relasyon ng Pilipinas at Aprika (*On*

Political Systems and Philippine-African Foreign Relations)” ni Duka-Ventura (1992); “Pangliteraturang Tugon sa Kolonyalismo (*Literary Responses to Colonialism*)” ni Susan Evangelista (1992); at “Ang Pagsakop ng Aprika sa Amerika at Europa sa Pamamagitan ng Musikang Popular (*The African Conquest of America and Europe through Popular Music*)” ni Felipe de Leon Jr. (1992). Gayumpaman, hindi rin matatagpuan at/o hindi nailathala sa aklat ang papel nina Susan Evangelista (1992) at de Leon (1992).

Araling Aprikano bilang Area Studies sa Pilipinas

Katulad ng tinuran nina Aquino (1992a, p. iii) at O. Evangelista (1992, p. 2), hindi popular ang pag-aaral ng Aprika sa Pilipinas. Ang makitid at malabnaw na pagtingin ng ilang Pilipino hinggil sa Aprika ay bunga pa rin ng esteriotipong minana pa natin mula sa kolonyalismo:

For the ordinary Filipino, knowledge of Africa verges on the stereotype. This is not surprising because Africa seems so far away and so far removed from things Filipino. The common expression adopted from the Americans about going to Timbuktu when you don't know where you are going seems to fit the stereotyping. Little do we know that Timbuktu is in Mali, West Africa, and was once a thriving commercial city in the Trans-Saharan Trade (Evangelista, 1992, p. 2).

Sa kabila nito, sanga-sanga rin ang mga kursong nagkanlong sa pag-aaral ng Aprika (hanayan 1). Bagaman hindi kompleto at may posibleng nakaligtaan sa kadahilanang pagbibigay lamang ito ng ilang halimbawa sa mga kursong tumatalakay sa erya at rehiyon ng Aprika, maimumungkahing maaari itong palawigin sa isang hiwalay na pag-aaral.

Hanayan 1

Ang Aprika sa mga Piling Unibersidad

University of the Philippines Diliman

History 170 (Africa)*

KAS 381 (Seminar on Africa and the Middle East)

Arts Studies 114 (Arts in African Cultures) *

Art Stud 153 (Arts in West Asia and North Africa)

Art Stud 154 (The Arts in African Cultures)

Hum 176 (Art in African Cultures)

CL 160 (The Literatures of Africa)

CL 360 (Seminar: African Literature)

Geog 159 (Geography of Africa)
MuL 110 (Music of Africa and Asia)
POLSC 273 (African Politics)

University of the Philippines Manila

History 170 (Africa) *
Area Studies 124 (History, Politics, Culture, and Society of West Asia and North Africa)

Polytechnic University of the Philippines Manila

HIST 180 (History of Africa) *
HIST 3143 (History of Africa) *
HIST 30193 (History of Africa)

De La Salle University Manila

INTDEVT (International Development)
LITAFRO (Literature of Africa)

Ang Aprika ay tinatalakay sa iba't ibang disiplina sa Pilipinas partikular na sa kasaysayan, panitikan at/o literatura, geograpiya, musika, agham pampolitika, at iba pa.

* Hindi na umiiral bilang kurso ngayon.

UP Diliman

Ayon sa *Computerized Registration System* (CRS), isang katalog ng mga kursong maaaring kuhanin ng mga mag-aaral sa UP Diliman, may siyam (9) na kursong umiiral na kinakitaan ng pagtalakay sa Aprika.

Ayon kay Digna Apilado (1979), sa UP Diliman Departamento ng Kasaysayan unang itinuro ang History 170 (Africa). Nang naging Tagapangulo ng Departamento si Samuel K. Tan noong 1977, nagkaroon ng pagbabago at karagdagang kurso para sa programa. Noong 1978, idinagdag sa *undergraduate curriculum* ang History 170, kasama ng History 107 (*Eastern Europe*), *History of the National Minorities*, History 157 (*Traditional Southeast Asia*), at History 169 (*Modern Latin America*) (Apilado, 1979, p. 9). Samantala, nang magkaroon ng programang Doktorado sa Kasaysayan sa UP Diliman noong 1976, naglakip ng ilang kursong tatalakay sa tinawag na "Third World Areas" (Apilado, 1979, p. 9). Kabilang dito ang History 302 (*Seminar on Imperialism and Colonialism*), History 327 (*Seminar on the History of Social Movements*), History 330 (*Seminar on Ethnic History*), History 341 (*Comparative Revolutions in Southeast Asia*), at kabilang dito ang History 381 (*Seminar of Africa and the Middle East*) (Apilado, 1979, p. 9). Gayumpaman, kapwa hindi na umiiral ang mga kursong History 170 at History 381 sa kasalukuyan. Bukod sa pinalitan ang History 381 ng KAS 381 (*Seminar on Africa and the Middle East*), ito ay kasalukuyang itinuturo na lamang sa antas ng Doktorado. Sa ilalim ng Kas 381,

tuwirang tinatalakay ang Aprika ngunit kasa-kasama nito ang “Middle East” o “Gitnang Silangan” (UPD CSSP, n.d., p. 513). Marahil mababanggit at naiintegra lamang nang pahapyaw ang Aprika sa KAS 2 (*Ang Asya at ang Daigdig*) at KAS 100 (*Introduksyon sa mga Kabihasnang Pandaigdig o Introduction to World Civilization*) (UPD CSSP, n.d., p. 490).

Batay sa “Grupong Aprika,” ilan sa mga nakiisa upang maisakatuparan ang komperensiyang “Pagpapakilala sa Aprika” noong 1991 ay ang mga mag-aaral na mula sa Arts Studies 114 (*Arts in African Cultures*) at History 114 (*History of Africa*) (Aquino, 1992a, p. 35). Gayumpaman, posibleng pinagkamalian lamang ang History 114 bilang kodigo ng “History of Africa” sapagkat ang History 114 ay kumakatawan sa kursong *Cultural History of the Philippines* na binuo sa panahon ni Teodoro Agoncillo, na pumalit kay Guadalupe Fores-Ganzon bilang Tagapangulo ng departamento noong 1962 (Apilado, 1979, p. 8). Ang History 114 ay binuo bilang kurso kasama ng History 110 (*Pre-Spanish Period to 1700*), History 111 (*Philippines in the 19th Century*), at History 112 (*Philippines from 1899 to 1946*), ngunit ang lahat ng ito ay itinuturo lamang sa Graduwadong lebel (Apilado, 1979, p. 8).

Ngunit ayon sa historyador na si Vicente Villan (2024), ang History 170 ay kaniyang kinuha sa ilalim ng paggabay ng Aprikanong (Nigerian) Propesor na si Saliba B. James, na matatandaang kasama sa “Grupong Aprika” (Aquino, 1992a, p. iii; Casambre, 1992, p. 31). Sa pagitan ng taong 1990 hanggang 1991, sa bisa ng History 170, naipakilala ni James ang kabihasnang Aprikano (V. Villan, personal communication, Oktubre 29, 2024). Malaki ang kinalaman nina Oscar Evangelista at James sa inisyatibang ito ng “Grupong Aprika.” Habang nag-aaral ng Doktorado sa Kasaysayan si James sa UP Diliman noong dekada 1990, iniatang sa kaniya ng departamento na ituro ang HIST 170 (A. Navarro, personal communication, Oktubre 30, 2024). Ang kaniyang disertasyon (James, 1995) sa UP Diliman ay tumuon sa ugnayan ng Pilipinas at Nigeria (1960-1993), sa anyo ng mga Pilipinong migranteng manggagawa (OFW) na nadestino sa nasabing bansa. Ang mga OFW sa Nigeria ay tinatawag bilang “Naija Pinoys” (tingnan *Festschrift for Zeus Salazar*, James, 2015, pp. 246-260).

Nang bumalik sa Nigeria si James, ang pagtuturo sa HIST 170 ay ibinigay kay Evangelista na noon ay humahawak ng Kasaysayan ng Kanlurang Asya (A. Navarro, personal communication, Oktubre 30, 2024). Malapit ang ugnayan nina Evangelista at James sapagkat matapos ang pag-aaral ni Evangelista sa Cairo University sa Egypt noong 1963, naging *Visiting Professor* din siya sa University of Maiduguri sa Borno, Nigeria noong 1989, kung saan niya nakilala si James (EOQ, 2011; A. Navarro, personal communication, Oktubre 30, 2024). Sa kasalukuyan, si James ay Direktor ng *Center for the Study and Promotion of Cultural Sustainability* sa University of Maiduguri (University of Hildesheim, n.d.). Ang *Exchange Visiting Professors* na sina Evangelista at James ay isang halimbawa ng bunga ng

pagpapalawak sa pananaw ng mga Pilipino sa iba't ibang erya. Ang pagpapadala ng kaguruan (*double barrel plan*) ng Departamento ng Kasaysayan sa iba't ibang bansa ay isang adyenda ni Zeus Salazar nang siya ay maging Tagapangulo ng departamento (1987-1989) at Dekano ng DAPP (1989-1992) (de Leon-Bolinao, 1993; Montejo, 2019, p. 18).

Sa kasalukuyan, hindi lang sa Kasaysayan, ngunit sa iba't ibang disiplina, lumitaw ang ilang pagtalakay sa Aprika dito sa Pilipinas. Sa UP Diliman, umusbong sa Department of Arts Studies (DAS) ang mga kursong Art Stud 153 (*Arts in West Asia and North Africa*); Art Stud 154 (*The Arts in African Cultures*); (UPD DAS, n.d.) at Hum 176 (*Art in African Cultures*). Sa ibang mga disiplina katulad ng panitikan, maituturing na *pure Area Studies* ang lente ng pag-aaral sa Aprika. Sa Department of English and Comparative Literature (DECL) tinatalakay sa CL 160 (*The Literatures of Africa*) sa lebel ng Batsilyer at CL 360 (*Seminar: African Literature*) para naman sa Doktorado ang literaturang Aprikano na naisalin na sa wikang Ingles (UPD DECL, n.d.). Samantala, kinanlong naman ng Department of Geography (DGeog) ang kursong Geog 159 (*Geography of Africa*) na naglalayong pag-aralan ang pisikal na kapaligiran, natural na yaman, at ekonomikong kaunlaran sa mga bansang Aprikano (UPD DGeog, n.d.).

Sa Department of Musicology (DMusico), bagaman itinuring na Area Studies, isinama lamang ang Aprika sa malawak na pagtanaw sa musikang Asyano sa kursong MuL 110 (*Music of Africa and Asia*) (UPD DMusico, 2018, p. 1). Ito ay habang hiwalay at/o isang hiwalay na kurso sa Area Studies ang MuL 12 (*Music of Southeast Asia and Oceania*); MuL 115 (*Music of the Americas and Europe*) at MuL 120 (*Folk and Popular Music of Europe*) (UPD DMusico, 2018, p. 1). Sa Department of Political Science (DPolSc), sa Masteradong lebel lamang inihahain ang POLSC 273 (*African Politics*) bilang bahagi ng Area III (*Comparative Politics*) (UPD DPolSc, n.d., p. 2). Isa lamang ang *comparative politics* sa eryang pinagtutuonang pansin ng DPolSc. Ang iba pa ay politika sa Pilipinas, teoryang politikal, ugnayang panlabas, at metodolohiyang politikal (UPD DPolSc, n.d., pp. 1-2).

Ateneo de Manila University at De La Salle University

Ang kakulangan ng hiwalay na pagtatampok sa Aprika bilang erya at rehiyon ay masasalamang din sa ibang unibersidad na may programa sa Kasaysayan. Halimbawa, habang sa Ateneo de Manila University (ADMU), binigyang espasyo sa HISTO 12 (*Survey of Asian Civilizations*) at HISTO 31 (*Survey of Western Civilizations*) ang mga erya at rehiyong pandaigdig (ADMU, n.d.), at ang De La Salle University (DLSU) na nagtatampok ng ibang kabihasnan sa HISTWES (*Survey of Western Civilization*); HISTEUR (*Modern and Contemporary Europe*); at HISTEAS (*Survey of Asian Civilizations*) (DLSU, 2017), hindi naman nabigyang-

espasyo ang kasaysayan ng Aprika. Ngunit sa programa ng Bachelor of Arts in Literature, partikular na sa medyor ng *Literacy and Cultural Studies*, isang *concentration course* ang LITAFRO (*Literature of Africa*) (DLSU, n.da.). Gayundin sa programa ng Bachelor of Arts in Development Studies na kinakitaan ng kursong INTDEVT (*International Development*) na anila ay nagtatampok ng komparatibong pag-aaral sa kaunlaran ng mga “First World Countries” at Latin Amerika, Asya, at kasama ang Aprika (DLSU, n.db.).

University of Santo Tomas

Sa kaso naman ng University of Santo Tomas (UST), hindi rin lumitaw ang Aprika bilang isang hiwalay na erya. Isinasama lamang ang Aprika sa ibang kurso. Halimbawa, noong 2003, sa programang Bachelor of Secondary Education, Major in History, tinatalakay ang Aprika sa HIST 109 (*Asian States and the World*) (E. Albela, personal communication, Oktubre 29, 2024). Ito rin ang kinasapitan ng Aprika sa kursong Kasaysayan. Ang HIST 101 (*Western Civilization*) at HIST 350 (*Islamic History*) ay mga itinuturing na “pinakamalapit” na kursong kakanlong sa Aprika (W. Pacala, personal communication, Oktubre 29, 2024). May epekto ang namamayaning pananaw sa kasaysayan kung bakit nakaligtaan ang Aprika. Ayon kay Wogie Pacala (2024), ang historiograpiyang pananaw ng pamantasan ay palaging nakatuon sa usapin ng kolonyalismo at post-kolonyalismo. Sa pagitan ng taong 1970 hanggang 1971, panahon ng transisyon ng pamunuan sa kapariang Español at Pilipinong Rektor, lumitaw ang *Asian Studies* (bilang *Area Studies*) na pawang nakasalig sa kolonyal at post-kolonyal na pagtingin sa kasaysayan (W. Pacala, personal communication, Oktubre 29, 2024). Taong 1951, mas naunang naglingkod ang UST sa mga programang Doktorado at Masterado sa Kasaysayan kompara sa AB History na binuo lamang noong 2011 sa ilalim ng Faculty of Arts and Letters (Resos, 2019, p. 208).

Polytechnic University of the Philippines

Ang Polytechnic University of the Philippines (PUP) Department of History ay nakapaghain ng kursong may kinalaman sa kasaysayan ng Aprika. Sa pagkakatatag ng programa ng Kasaysayan sa PUP noong 1993, hindi pa pinaksa ang Aprika bilang isang hiwalay na erya (N. Cabanilla, personal communication, Oktubre 30, 2024). Bagaman hindi pa natutukoy sa ngayon kung anong taon unang lumitaw sa programa ang pagtalakay sa Aprika, dekada 2000 naman, umiiral na ang HS 180 (*History of Africa*) bilang kurso. Si Adelfa Centeno-Caugma, na may karanasan sa *Foreign Service* ang isa sa mga unang nagturo ng kurso (J. Balsamo, personal communication, Oktubre 29, 2024).

Sa panahon ng aking pag-aaral sa programa noong 2014 hanggang 2015, ang kurso ay

naging HIST 3143 (*History of Africa*), kung saan si Marlon F. Agoy-Agoy ang nagsilbing Propesor. Ang HIST 3143 ay dating itinuturo ni Anna Rose Fueconcillo-Hull bago siya manirahan ng South Korea. Tipikal pa ring nakasalig sa positibismo at banyagang pananaw ang aming pag-aaral sa Aprika. Liban sa nag-iisang batayang aklat na ginagamit sa klase—*Africa in History*, na isinulat ng dyornalistang Ingles na si Basil Davidson (1995), hindi ko pa nasasagap noon ang halaga ng *Araling Kabanwahan* (Navarro, 2012) bilang alternatibong pananaw sa pag-aaral ng mga erya at rehiyon sa loob ng talastasang Pilipino. Isang dekada na ang nakalilipas, nanatili pa rin sa departamento bilang kurso ang bahagyang nabagong HIST 30193 (*History of Africa*).

Sa panahong ito, marami na rin sa mga akademikong taga-PUP ang naimpluwensiyahan ng *Pantayong Pananaw* ni Salazar lalo pa nagturo siya sa nasabing pamantasan at nagbunga pa nga ng iba't ibang publikasyon hinggil sa historiograpiya (Santos, 2019, pp. 71-77). Maging ang nangunguna ngayong paham at tagapagpaunlad ng *Araling Kabanwahan* na si Atoy Navarro (tingnan Santos, 2022), na dating mag-aaral ni Salazar ay nakapagturo rin sa PUP partikular na sa programa ng *Philippine Studies*. Sa kaniyang maikling pagtuturo, lalong naipakilala ni Navarro ang *Araling Kabanwahan* sa pag-aaral ng mga ugnayan at/o pag-uugnay ng Pilipinas at mga kaugnay na kabihasnan. Litaw ang impluwensiyang Navarro sa aking mga sulatin ukol sa *Araling Kabanwahan* (Santos, 2022, p. 159), kabilang ang kasalukuyang pag-aaral na ito ukol sa *Araling Aprikano*.

Ang pagbabagong ito sa pag-aaral sa Aprika ay pinatotohanan ni John Kurt Tañada (2024), dating mag-aaral ng programa sa PUP. Sa kasalukuyan nitong lagay, binabasag na ang Eurosentrikong pagtingin sa Aprika habang iniintegra sa talakayan ang mismong pag-aaral at historiograpiya ng mga Aprikano (J. Tañada, personal communication, Oktubre 29, 2024). Kasamang pinagyayaman ang *Araling Kabanwahan* at *Araling Pang-Erya* bilang balangkas ng pag-uugay sa Aprika at Pilipinas (J. Tañada, personal communication, Oktubre 29, 2024). Mula kina Aljon Concillado at Patrick Manguera, ang HIST 3143 o HIST 30193 ay ibinigay sa ilalim ng superbisyon ni Reginald Reginaldo (R. Reginaldo, personal communication, Oktubre 30, 2024), na naging mag-aaral ni Salazar sa PUP noong 2018-2019. Gayumpaman, sa kabila ng nagtatalo-talong peryodisasyon ng mga historyador sa Kasaysayan ng Aprika, sinikap ni Reginaldo na iugnay ito sa Kasaysayan ng Pilipinas—*i.e.* mga aliping Aprikano sa Pilipinas, ugnayan ni Marcos sa Aprika, at iba pa (R. Reginaldo, personal communication, Oktubre 30, 2024).

Ngunit, sa kabila ng nagsisimula nang pag-unlad ng talastasang Aprika sa departamento, sa hindi natukoy na kadahilanan, binabalak at/o aalisin na ang HIST 30193 sa kurikulum bilang isa sa mga erya sa Kasaysayan (J. Tañada, personal communication,

Oktubre 29, 2024). Mag-aaral pa lamang ako noon sa PUP, naririnig ko na ang kagustuhan ng ilang Propesor na “tanggalin” sa kurikulum ang kurso. Dahil anila, “walang eksperto” at/o “walang magtuturo” na Propesor na may kasanayan sa kasaysayan ng Aprika. Sa ganang akin, hindi naman talaga kinakailangan ng “kadalubhasaan” sa kursong ito. Hindi katulad ng *Area Studies*, hindi problema sa *Araling Kabanwahan* ang pag-aaral sa ibang bayan at/o kabihasan dahil ang kasanayan ng mga Pilipino sa sariling bayan at/o kabihasan ay sasapat na upang maunawaan at maiugnay ang Pilipinas at ibang erya at/o rehiyon, katulad ng Aprika.

Kung sakaling tuluyang tanggalin ang HIST 30193, isa ito sa maituturing na “sinayang” na erya sa programa, katulad ng pag-alis din sa kurikulum ng HIST 3133 (*History of Australia and the Pacific Islands*), kursong aming kinuha noong 2013 hanggang 2014. Ilan sa dahilan ng pagkakatanggal ay isinisi muli sa ekspertismo at kakulangan sa babasahin ukol sa “Kasaysayan ng Australia.” Kung tutuosin, mailalagay ang halaga ng Australia bilang bansa sa konteksto ng mga Pilipino sa anyo ng ugnayan, na siyang naipakita ng ilang pag-aaral (Victoria, 2015, 2023a, 2023b) at sariling pananaliksik (Tugano, 2020, 2021b, 2023a), na kapwa kumiling sa *Araling Kabanwahan*. Sa madaling salita, hindi naman kailangang tanggalin o palitan ang HIST 3133 ngunit kailangan lamang nitong iremodipika. Halimbawa, sa halip na *History of Australia and the Pacific Islands*, bakit hindi gawing “Pilipinas at ang mga Isla sa Pasipiko” lalo pa at Austronesyano rin ang mag-uugnay sa mga erya at rehiyong narito? Isa pa, ang *Araling Kabanwahan* ay buhat sa *banwa* na orihinal na salitang Austronesyano na hanggang sa ngayon ay makikita at/o matatagpuan pa rin sa iba’t ibang anyo sa Asya-Pasipiko (Salazar, 2006). Ganito rin ang nais kong maging tadhana ng Aprika bilang isang erya—ang ituon sa saysay at talastasang Pilipino.

UP Manila

Noong 1984, hinihiram ng UP Manila ang marami sa mga kurso ng Kasaysayan mula sa UP Diliman ngunit hindi kabilang sa mga nabuksan ang History 170 (A. Navarro, personal communication, Oktubre 30, 2024). Mula 1999, inihahain na bilang *required major course* ang Area Studies 124 (*History, Politics, Culture, and Society of West Asia and North Africa*) ng Bachelor of Arts in Social Sciences (*Area Studies*) ng UP Manila (UPM CAS, 2022, p. 2)—na ngayon ay itinuturo nina Celestina Boncan at Arnold Esguerra (A. Navarro, personal communication, Oktubre 30, 2024). Kapansin-pansin ang pagsasama ng Kanlurang Asya at Hilagang Aprika bilang rehiyon. Tingnan ang kinasapitan ng kursong Area Studies 124 ng UP Manila (UPM CAS, 2022, p. 2) at KAS 381 (*Seminar on Africa and the Middle East*) sa UP Diliman (UPD CSSP, n.d., p. 513). Ang ganitong pagsasama ng Kanlurang Asya at Hilagang Aprika o sa kabuoan bilang Mundong Arabo ay ipinaliwanag na ni Eva Duka-Ventura (1992):

In any universities abroad, they have that kind of demarcation line also. Studies on North Africa would be mixed with studies on West Asia and the Arabic World, while those south of Sub-Saharan Africa is, as we have pointed-out, known as Black Africa, Equatorial Africa or Dark Africa. These are terminologies first used by western powers who wanted to divide the entire African continent among themselves (p. 25).

Gayumpaman, nais linawin sa bahaging ito na hindi pinaghihiwalay ang buong Aprika sa diskursong ito. Higit lalong hindi nakatuon sa pananaw ng Kanluran na siya ngang kinabaka ng mga Asyano-Aprikano sa matagal na panahon. Sa katunayan, pagpapahalaga ito sa Aprika mula sa perspektibong Asyano at Pilipino dulot ng ating rekognisyon sa artipisyal na pagrerehiyon (Asya at Aprika) sa harap ng malalim na ugnayan ng dalawang rehiyon (A. Navarro, personal communication, Oktubre 30, 2024). Malinaw na tiningnan halimbawa ni Edward Said (1978) sa kaniyang *Orientalism* ang pagtingin ng Europeo sa Silangan (Kanlurang Asya) bilang “primitibo” at nangangailangan ng kaunlaran. Ito ay katulad din ng nilalaman ng nobelang *Heart of Darkness* ni Joseph Conrad (1899/2010) na tumalakay sa naging paglalakbay ni Charles Marlow sa Congo Free State na ngayon ay Democratic Republic of the Congo. Sa nasabing nobela, inilarawan ang pagkiling ng mga Europeo sa mga Aprikano (Tugano, 2025a, p. 321). Samakatuwid, maging sa sinaunang pananaw ng historiograpiya, karaniwang nagkakatulad ang Kanlurang Asya at Aprika. Kaya nga ito ang nagbigay daan sa pagbubuo ng *Middle East and North Africa* (MENA) (tingnan Anderson, 1987) na magiging *West Asia and North Africa* (WANA), bilang alternatibo sa Eurosentrikong pananaw hinggil sa tradisyonal na *Greater Middle East*, na malaon ay malawakang tatanggapin at pagyayamanin sa mga post-kolonyal na pag-aaral:

...postcolonial studies have attempted a counter-hegemonic exercise of naming and making the region by advocating the term “(South) West Asia and North Africa ([S]WANA)” in order to overcome the Eurocentric pendant “Middle East and North Africa (MENA)” with its (post-)colonial heritage (Busse, 2021, p. 86).

Sa usapin ng genetika, etnolingguwistika, at kultura, tunay na magkakaugnay ang mga tao at/o mamamayan sa WANA. Masusukat ito sa sinaunang kasaysayan partikular na sa Rebolusyong Neolitiko (circa 10,000 BK) hanggang sa pagsibol ng Kabihasnang Ehipto (circa 3100 BK) hanggang sa paglaganap ng Kabihasnang Arabo (simula dantaon 7 hanggang 8) (A. Navarro, personal communication, Oktubre 30, 2024). Matatandaan na ang Ehipto ay bahagi rin ng WANA na nasa Hilagang Silangang Aprika.

Sa kontemporaryong kasaysayan, may pagkakaugnay din ang WANA sa pakikipaglaban ng mga bansang narito sa kolonyalismo at neokolonyalismo, lalo na ang sinakop noon ng France na mga bansang nasa Hilagang Aprika (Algeria, Morocco, at Tunisia). Kaya nagbigay-daan ito sa pagbubuo ng Asian-African/Afro-Asian Conference o Bandung Conference sa Indonesia noong 1955, bilang pagkakaisa ng mga Asyano-Aprikano sa daigdig (Appadorai, 1955, p. 207). Samakatuwid, ang buong rehiyon ng WANA ay umalpas sa tradisyonal na paghihiwalay ng Kanluran sa Asya at Aprika. Sa ganitong pananaw sa Kanlurang Asya at Hilagang Aprika kumakatig ang Area Studies 124 ng UP Manila. Liban sa Area Studies 124, kapansin-pansin ang serye ng mga kursong nagtampok sa Araling Asyano—Area Studies 121 (*History, Politics, Culture, and Society in Southeast Asia*), Area Studies 122 (*History, Politics, Culture, and Society in South Asia*), at Area Studies 123 (*History, Politics, Culture, and Society in East Asia*) (A. Navarro, personal communication, Oktubre 30, 2024).

Ayon kay Navarro (2024), bagaman maaaring ituon na lamang ng Area Studies 124 ang Kanlurang Asya lalo pa at Araling Asyano ang tuon ng *Area Studies* sa UP Manila, isinama rin ang Hilagang Aprika sapagkat ipinakikita nito ang rekognisyon sa pagsasama at ugnayang pangkasaysayan ng dalawang rehiyon—sa pananaw at pagpapahalaga ng mga Asyano (kabilang na ang mga Pilipino) (A. Navarro, personal communication, Oktubre 30, 2024).

Sa diwa ng *Araling Kabanwahan*, habang tinitingnan nating may kabuoan ang bawat rehiyon sa mundo, kailangang nating pagkaisahin ang pananaw ng mga Asyano at Aprikano sa halaga ng bawat kabihasnang kinabibilangan. Sa balangkas ng Eurosentrikong historiograpiya, kadalasang problematiko ang ganitong pagtingin sa tuwing tinatalakay ang Aprika bilang isang erya at rehiyon ng daigdig (tingnan Jewsiewicki & Mudimbe, 1993; Manning, 2013; Boadu, 2020). Ang ganitong asersiyon ay malapit sa sitwasyon ng Pilipinas. Hindi pumabor si Salazar (1998, p. 59) sa ideya ng “impluwensiya” na nagtutunog pasibong tagatanggap lamang ng impluwensiya mula sa labas ang iba pang kabihasnan katulad ng Pilipinas. Makikita ito sa ilang teksbuk ukol sa kasaysayan ng Pilipinas na tiningnan na sumalo lamang tayo ng impluwensiya mula sa Tsina, Arabia, at India (Curaming, 2017, p. 435 sinipi sa Santos, 2020, p. 9, n. 19). Talamak din ang ganitong naratibo sa Kasaysayan ng Daigdig na kadalasang itinatanghal ang “sibilisasyon” ng mga “naghaharing imperyo at kaharian” ng Gresya, Roma, Ehipto, Mesopotamia, India, at Tsina. Bagaman napabilang sa mga ito ang Arabia (Freitag, 1994) at Ehipto (Lichtheim, 1963), ang pagsatugatog naman sa kanilang kasaysayan sa nagdaang historiograpiya ay nanatiling kagagawan ng mga Kanluranin. Kaya ang pagkilos halimbawa ng WANA ay may layuning katigan ang panloob na pananaw sa Mundong Arabo at Hilagang Aprika mula sa sarili nitong mga mamamayan. Ito ay habang pinagdidiinan ng Kanluraning historiograpiya ang demarkasyon ng *Great*

Tradition at Little Tradition (Santos, 2020, p. 16), pinaglaanan ng ilang pahina sa mga aklat pangkasaysayan ang tinuran nilang “Iba Pang mga Sibilisasyon sa Aprika, Amerika, at Pasipiko.” Tingnan bilang halimbawa ang kritisismo ng *Pantayong Pananaw* sa Pilosopiya ng Kasaysayang Pandaigdig (tingnan Ramos *et al.*, 2019). Kung nagkakaugnay ang kalagayan ng Aprika at Pilipinas sa historiograpiya, samakatuwid, mas lalo pang dapat siyasatin ang kahalagahan ng dalawang rehiyon.

Araling Aprikano sa Diwa ng Araling Kabanwahan

Mahalagang linawin ang itatakda kong paghihiwalay at/o pagkakaiba ng *African Studies* at Araling Aprikano (hanayan 2). Sa tulong ni Navarro, binigyan namin ng kahulugan ang *Araling Aprikano* bilang isang “sistematikong pag-aaral ng Aprikanong kaisipan, Aprikanong kultura, at Aprikanong lipunan batay sa Aprikanong karanasan at kasaysayan.” At bilang Araling Aprikano sa diwa ng *Araling Kabanwahan*, pinag-aaralan nito hindi lamang ang mga Aprikano kundi pati ang ugnayan ng mga Aprikano at Pilipino na naglalayong maipasok ang mga Pilipino sa talastasan. Katulad ng paghihiwalay ni Santos (2023) sa *Marikina Studies* at Araling Marikina, ganito rin ang maaaring mailapat sa *African Studies* at Araling Aprikano. Ang kahulugan ng Araling Aprikano ay umangkin at/o umangkat ng depinisyon ni Prospero Covar (1991) sa *Pilipinolohiya* bilang “isang sistematikong pag-aaral ng kaisipang Pilipino (*psyche*), kulturang Pilipino, at lipunang Pilipino.”

Hanayan 2

Kaibahan ng African Studies at Araling Aprikano

	<i>African Studies</i>	Araling Aprikano
paksa	Aprika at Pilipinas at/o Aprikano at Pilipino	Aprika at Pilipinas at/o Aprikano at Pilipino
pamamaraan	interdisiplinaryo	interdisiplinaryo
wika	Ingles	Filipino
pananaw	pansila	pansila
kinapaloloobang larangan	Area Studies	Araling Kabanwahan

Ipinakikita ng hanayan ang ilang pagkakatulad at malawak na kaibahan ng *African Studies* at Araling Aprikano (likha ng may-akda mula sa modelo ni Santos, 2023, p. 31).

Ang *African Studies* at Araling Aprikano ay kapwa tumutuon at nagkakatulad sa paksa at pamamaraan. Habang tinatanggap na ng *Area Studies* at *Araling Pang-erya* ang interdisiplinaryong lapit, pinag-aaralan ng *African Studies* at Araling Aprikano ang mga

paksang may kinalaman sa Aprika at Pilipinas at/o mga Aprikano at Pilipino. Nagkakaiba lamang ang dalawa sa tinutungtungang wika. Malinaw ang ganitong paghihiwalay sa depinisyon ni Navarro (2012). Bagaman ang kaniyang tinutukoy ay *Kasaysayang Kabanwahan*, sinabi niyang “empasis sa mga akdang pangkasaysayan sa sariling wika ang naghihiwalay sa *Kasaysayang Kabanwahan* sa mga naunang pagtatangka para sa pangkasaysayang araling pang-erya (Navarro, 2012, p. 7).” Ganito rin ang pagtatakda ni Salazar (1998) sa *Pantayong Pananaw* na tumingin sa *Philippine Studies* bilang isang disiplinang nag-aaral tungkol sa Pilipinas na kahit Pilipino (tao) man ang sumulat at sila ay taga-Pilipinas, ngunit gumamit ng wikang Ingles, humihiwalay at/o kumakalas dito ang tunguhin ng *Pilipinolohiya* ni Covar (1991).

Sa usapin naman ng kinapaloloobang larangan, nasa ilalim ng *Area Studies* ang *African Studies* samantalang ang Araling Aprikano ay nasa diwa ng *Araling Kabanwahan* dahil pinaguugnay nito ang Aprika at mga Aprikano sa Pilipinas at mga Pilipino. Gayumpaman, hindi lamang ito simpleng paghihiwalay o pagbabago ng pangalan mula *African Studies* patungong Araling Aprikano. Hindi natin isinasantabi ang mga dulong sa teorya, metodo, at gamit dahil lamang sa pinagmulan nito. Katulad ni Josefa Sanial (1974-1975) na bagaman ay orihinal na nagsusulong ng *Area Studies* ay nagpanukala ng “paggamit ng mga materyal na sariling atin” at samakatuwid, kamukha ng *Araling Kabanwahan* [at *Kasaysayang Kabanwahan*] na pinagyaman ni Navarro (2012):

Hindi hinihikayat ng *Kasaysayang Kabanwahan* ang pagsasantabi ng mga dulong sa teorya, metodo, at gamit dahil lamang sa pinagmulan ng mga ito. Kapwa mapanganib ang hindi kritikal na pagtakwil at hindi kritikal na pagtanggap sa mga *banyagang lapit*. Kung sakaling maaaring pakinabangan ang mga *banyagang lapit*, mahalagang maging maingat at mapili sa *pag-aangkin* ng mga *banyagang lapit* na ipapaloob sa *sariling kabihasnan* (p. 5).

Mahalaga ring idiin ang pagkakatulad at pagkakaiba ng *African Studies* at Araling Aprikano pagdating sa sinasandigang pananaw. Kapwa sila nakasunod sa *pansilang pananaw* na ayon kay Salazar (1991), “ang pananaw ay masasabing *pansila* kung ang ibig sabihin ay pantukoy sa *iba* at hindi sa *kapwa*—halimbawa, *ganito sila, ganito ang ugali nila, ganito ang mga tagalabas o banyaga* (Salazar, 1991, p. 58).” Ang *African Studies* ay nakasunod sa *pansilang pananaw* ng mga banyaga at/o mala-banyaga tungkol sa Aprika at/o sa mga Aprikano. Samantala, ang *Araling Aprikano* ay nakapadron naman sa *pansilang pananaw* ng mga Pilipino tungkol sa Aprika at/o sa mga Aprikano. Gayumpaman, ang depinisyon ni Salazar (1991) sa *pansila* bilang pantukoy sa *iba* at hindi sa *kapwa* ay kamukha sa kung papaano niya pinag-iiba

ang *kapwa-bansa* sa *di-kapwa* o *ibang bansa*, batay sa kaniyang sinaunang pagbubuo ng *Araling Kabanwahan*.

Ani Salazar (2006), ang “Araling Kabanwahan ay agham ng pakikipag-ugnay, pakikipagtalastasan sa mga bansa at ibang etnisidad sosyo-politikal...na ang gawain at kaligayahan ay pag-aralan ang mga bansa na batid kung alin ang mga kapwa-bansa...kompara sa mga di-kapwa o iba pa nga at mga bansa (Salazar, 2006 sinipi sa Navarro, 2021, p. 123).” Gayumpaman, may pagkakaiba ang pananaw ni Navarro (2021) kay Salazar (2006) sa *sarili*, *kaugnay*, at *iba* (tingnan Santos, 2022):

Samantala, pinapakahulugan ko naman ang Araling Kabanwahan bilang pag-aaral, pagsusuri, at pag-unawa sa mga kapwa/kaugnay na bayan o kabihasanan at/o ibang bayan o kabihasanan sa loob ng talastasang Pilipino. Taliwas sa malinaw na *othering* o pag-iiba sa pinapaksang partikular na erya sa *Area Studies* at kaiba rin sa pakahulugan ni Salazar ng Araling Kabanwahan na may pag-iiba sa kapwa-bansa sa di-kapwa o ibang bansa, may pagkilala ang aking pagpapakahulugan na maaaring sabay na maging kapwa/kaugnay at iba ang isang bayan o kabihasanan (Navarro, 2021, p. 124).

Samakatuwid, para kay Navarro (2021), ang *kapwa/kaugnay* na bayan o kabihasanan ay isang pagpopook ng sariling kabuoan sa mas malalawak na kabuoan samantala ang *ibang* bayan o kabihasanan ay pag-unawa sa ibang kabuoan para sa sariling kabuoan (Navarro, 2021, p. 125). Hinalimbawa niya ang Indonesia na aniya ay maaaring maging “ibang bayan o kabihasanan” para sa mga Pilipino ngunit *kapwa/kaugnay* na bayan at/o kabihasanan kung ang magiging batayan ay pagiging Austronesyano/Nusantao, Timog Silangang Asyano, Asyano, at tao sa mundo (Navarro, 2021, pp. 124-125).

Mula sa hiniram na pagpapaunlad ni Navarro (2021) hinggil sa *sarili*, *kaugnay*, at *iba*, madaling mailalapat ang ugnayan ng Pilipinas at Aprika (diagram 2). Maaaring *ibang* bayan o kabihasanan ang Aprika sa pananaw ng mga Pilipino dahil sa pisikal na katangian at/o katawan, geograpikal na lokasyon, at sa ilang aspekto ng kultura. Ngunit, maaaring maging *kapwa/kaugnay* na bayan o kabihasanan kung ang titingnan ay (1) pagiging Austronesyano, lalo na ang Madagascar (Salazar, 2006; Lasco, 2015) at kalaonan ay mapatutunayang umabot pa ang migrasyon sa Silangang Aprika—*i.e.* via Comoros (Brucato *et al.*, 2018); (2) pagiging dating kolonya ng kapanyarihang Kanluranin at marahil, ang mga pagtugon dito; (3) kapwa inihanay bilang mga bansang kabilang sa “Third World” at “Global South;” at (4) pagiging tao sa mundo.

Diagram 2

Ang Aprika at Pilipinas bilang iba at kapwa/kaugnay na bayan o kabihasnan

Maipakikita ang pagiging *kapwa/kaugnay* na bayan o kabihasnan ng Pilipinas at Aprika sa pamamagitan ng pangsangguniang pagtatala sa mga pag-aaral tungkol sa ugnayan ng Pilipinas at Aprika.

Pagtatala sa mga Pag-aaral tungkol sa Ugnayan ng Pilipinas at Aprika

Isang sub-bahagi ang inilalaan sa pagbabalik-tanaw sa mga naunang akdang tumalakay sa ugnayan ng Pilipinas at Aprika. Nagkaroon ng tatlong kategorisasyon sa mga akdang ito. Mga akdang isinulat ng (1) mga Pilipinong nagsulat tungkol sa Aprika at/o ugnayan ng Aprika at Pilipinas sa wikang Ingles; (2) mga Aprikano at iba pang banyagang nagsulat tungkol sa ugnayan ng Aprika at Pilipinas; at (3) mga Pilipinong nagsulat tungkol sa Aprika at/o ugnayan ng Aprika at Pilipinas sa wikang F/Pilipino. Gayumpaman, mayorya sa mga akdang naisulat ay kabilang sa unang dalawang kategorya. Lahat ng ito ay naisulat sa wikang Ingles, samakatuwid, maituturing bilang mga halimbawa ng *African Studies* na nakasunod sa tunguhin ng *Area Studies*. Espesiyal namang itatampok sa bahaging ito ang mga akdang nakasalig sa pamantayan ng Araling Aprikano sa diwa ng *Araling Kabanwahan*. Bagaman maraming disiplina ang nagtampok, nagbanggit, at nagtalakay sa Aprika, selektibo ang pamamaraan sa kung anu-anong akda ang gagawing batayan upang maipakita ang mga umiiral na paksa at/o pag-aaral tungkol sa rehiyon. At siyempre, ang pinakamahalagang batayan ay yaong pinapaksa at/o inihahambing ang Aprika sa konteksto ng mga Pilipino.

Hanayan 3

Mga pag-aaral tungkol sa Aprika at ugnayan nito sa Pilipinas

Mga pag-aaral ng mga Pilipino tungkol sa Aprika at/o ugnayan ng Aprika at Pilipinas sa wikang F/Pilipino (1974-2023)		
REHIYON AT MGA BANSA	BILANG	PORSIYENTO
Aprika (kabuoang rehiyon)	12	37.50
Egypt	1	3.13
Ethiopia	2	6.25
Kenya	2	6.25
Libya	2	6.25
Madagascar	4	12.50
Mali	1	3.13
Nigeria	4	12.50
South Africa	3	9.38
Uganda	1	3.13
Kabuoan	32	100.00

Mga pag-aaral ng mga Pilipino tungkol sa Aprika at/o ugnayan ng Aprika at Pilipinas sa wikang Ingles (1992-2024)		
Aprika (kabuoang rehiyon)	23	50.00
Algeria	3	6.52
Burundi	1	2.17
Egypt	1	2.17
Ethiopia	2	4.35
Ghana	1	2.17
Ivory Coast	1	2.17
Libya	4	8.70
Malawi	2	4.35
Morocco	2	4.35
Senegal	1	2.17
South Africa	3	6.52
Zambia	1	2.17
Zimbabwe	1	2.17
Kabuoan	46	100.00

Mga pag-aaral ng mga Aprikano at iba pang mga banyaga tungkol sa ugnayan ng Aprika at Pilipinas (1964/1992-2024)		
--	--	--

Aprika (kabuoang rehiyon)	12	16.22
Algeria	3	4.05
Burkina Faso	3	4.05
Cameroon	2	2.70
Congo	1	1.35
Egypt	1	1.35
Ethiopia	2	2.70
Ghana	3	4.05
Kenya	10	13.51
Lesotho	1	1.35
Liberia	2	2.70
Malawi	2	2.70
Morocco	1	1.35
Mozambique	2	2.70
Namibia	1	1.35
Niger	1	1.35
Nigeria	6	8.11
Rwanda	1	1.35
Senegal	2	2.70
Sierra Leone	1	1.35
South Africa	11	14.86
South Sudan	1	1.35
Uganda	3	4.05
Zambia	1	1.35
Zimbabwe	1	1.35
Kabuoan	74	100.00

Bagaman nakapagtala ng iba't ibang Aprikanong bansa bilang paksa ng ilang pag-aaral, karamihan sa mga ito ay bahagi lamang ng mga *case studies*. Tinipon ng may-akda ngayong 2025. Sa kabuoan, may 152 na mga pag-aaral ang kinasangkapan sa pagtatalang ito (hanayan 3). Kapansin-pansin ang 74 pananaliksik na isinulat ng mga Aprikano at iba pang banyaga tungkol sa ugnayan ng Aprika at Pilipinas. Bagaman taong 1992 unang kinakitaan ang UP Diliman ng mga Aprikanong nagsulat tungkol sa Pilipinas (Aquino, 1992a), may lumitaw na pag-aaral sa pagitan ng taong 1964 hanggang 1965 hinggil sa ugnayan ng Aprika at Timog Silangang Asya, kung saan kasamang nabanggit ang Pilipinas (Hunter, 1964; von der Mehden, 1965). Kahit nakapagtala sa hanayan ng iba't ibang Aprikanong bansa bilang paksa, karamihan naman dito ay bahagi lamang ng mga *case studies* at komparatibong pag-aaral na kadalasan ay mapapansin sa mga *applied science* at teknikal na mga disiplina. Bibihira pa talaga ang naghahambing sa Aprika at Pilipinas na labas sa mga disiplinang teknikal lalo

pa rito sa Pilipinas. Ang kasalatang ito ay makikita kapwa sa mga pananaliksik ng mga Pilipino tungkol sa Aprika at/o ugnayan ng Aprika at Pilipinas—sa wikang F/Pilipino na umabot ng 32 at sa wikang Ingles na 46 ang bilang. Halos walang pinagkalayo at samakatuwid posibleng makita ang isang dahilan na hindi gaanong popular sa Pilipinas ang mga disiplinang tumutuon sa Aprika.

Hanayan 4

Klasipikasyon ng mga publikasyon ukol sa pag-aaral tungkol sa Aprika at ugnayan nito sa Pilipinas

Klasipikasyon ng mga pag-aaral	Tema		
	Pag-aaral ng mga Pilipino tungkol sa Aprika at/o ugnayan ng Aprika at Pilipinas sa wikang F/Pilipino	Pag-aaral ng mga Pilipino tungkol sa Aprika at/o ugnayan ng Aprika at Pilipinas sa wikang Ingles	Pag-aaral ng mga Aprikano at iba pang mga banyaga tungkol sa ugnayan ng Aprika at Pilipinas
dyornal	8	23	33
aklat	6	5	7
kabanata ng aklat	8	5	7
teksbuk/ modyul	10	0	0
pahayagan/komentaryo	1	1	7
ulat (<i>report</i>)	0	7	9
<i>proceedings</i>	0	2	6
tesis/disertasyon	0	0	4
Kabuoan	33	43	73

Ipinakikita ng hanayan ang distribusyon ng mga paksa tungkol sa Aprika at ugnayan nito sa Pilipinas. May pagkakaiba ang resulta ng bilang ng publikasyon kung ihahambing sa Hanayan 3. Ang hanayan 3 ay bilang ng mga Aprikanong bansang nabanggit bilang paksa, samantalang bilang ng publikasyon ang nilalaman ng hanayan 4. Tinipon ng may-akda ngayong 2025.

Pagdating naman sa distribusyon ng mga publikasyon (hanayan 4), pinakamarami pa rin ang mga pag-aaral ng mga Aprikano at iba pang banyaga tungkol sa ugnayan ng Aprika at Pilipinas na binubuo ng 73 na pag-aaral. Sumunod ang 43 na bilang ng publikasyong pinangunahan ng mga Pilipinong mananaliksik na sumulat sa wikang Ingles. Nananatili rin namang pinakamababa ang 33 na publikasyong nasa wikang F/Pilipino. Sa kabuoan,

pinakahitik ang 64 na publikasyon sa anyo ng mga refiradong dyornal. Halos magkakapantay ang bilang ng aklat at mga kabanata ng aklat sapagkat karamihan naman dito ay mula at/o inilimbag mula sa ilang proyekto at/o ulat (*report*) sa anyo halimbawa ng mga *feasibility studies* at *case studies*. Gayumpaman, karamihan sa mga ito ay pawang kinasangkapan lamang ang Pilipinas bilang isa sa mga paksa at/o pinagkukuhanan ng datos. Samantala, 8 pag-aaral ang nanatili pa ring *proceedings* sa mga komperensiya at 7 ang pahayagan at/o komentaryo. Panghuli, pinakamababang bilang ang nasa tesis at disertasyon na binubuo ng 4.

Mga Pilipinong nagsulat tungkol sa Aprika at/o ugnayan ng Aprika at Pilipinas sa wikang Ingles

Sa mga nagdaang panahon, nanatiling nakasunod sa pamantayan ng *Area Studies* ang pag-aaral ng mga Pilipino at/o Pilipinas tungkol sa Aprika. At malamang, pag-aambag ito sa *African Studies* dahil sa pagkakagamit sa wikang Ingles. Katulad ng aklat na *Pagpapakilala sa Aprika* (Aquino, 1992a) at ilang nilalaman nito (de Leon, 1992; Duka-Ventura, 1992; O. Evangelista, 1992; S. Evangelista, 1992; Go, 1992), nanatiling nasa wikang Ingles ang ginamit ng ilang Pilipinong iskolar at mananaliksik na nagsulat tungkol sa rehiyon.

Liban sa aklat (Aquino, 1992a), may ilang Pilipino rin ang sumulat tungkol sa ugnayan ng Pilipinas at Aprika bilang paksa sa *Area Studies*, sa lente ng interdisiplinaryong lapit. Gayumpaman, mayorya sa mga pag-aaral ay tumuon sa agham pangkalikasan (Naorbe, 2021; Delfin-Bumatay & Madrid, 2024) at ekolohiya (Samonte *et al.*, 2007; Abadilla, 2013). Kung hindi man, ang mga pag-aaral ay nakatuon sa usapin ng irigasyon, agrikultura, at polisiyang may kinalaman sa pagkain at kahirapan. Dalawang rehiyon sa Aprika ang malimit na talakayin sa mga pag-aaral—ang Rehiyong Sahelo-Sahara³ (Ratilla, 2019) at Sub-Sahara⁴ (Malabed, 2001) ngunit hindi naman ito gaanong naiuugnay sa Pilipinas. Katulad din ito ng ilang pananaliksik tungkol sa Sub-Sahara ni Arlene Inocencio (*et al.*, 2003, 2006, *et al.*, 2007, 2022) lalo pa at sa loob ng labing-limang taon, kabilang ang South Africa, Kenya, Ghana, Ethiopia, Ivory Coast, at Tunisia sa mga bansang kaniyang pinagtrabahuhan (Inocencio, n.d., p. 2). Samantala, ang pag-aaral nina Manlosa *et al.* (2023) ay tumuon naman sa komparatibong pagsusuri sa *food system* ng Ethiopia at Pilipinas (kasama ng Indonesia).

Nagtaas ng pagpapahalaga ang mga pag-aaral na iniluwal ng *African Studies* ng mga

³ Isang rehiyon na kinabibilangan ng mga bansang Burkina Faso, Chad, Mali, Mauritania, at Niger.

⁴ Rehiyon na kinabibilangan ng lahat ng Aprikanong bansa liban sa North Africa na tinawag bilang “African Arab.”

Pilipino, sa iba't ibang disiplina. Ang Aprika, sa kabuoan bilang kontinente, ay naipasok sa kontekstong Pilipino bagaman nananatili pa ring nasa wikang Ingles. May ibang pag-aaral naman ang nagtampok sa isang espesipikong Aprikanong bansa. Halimbawa, habang pinagtuonan ng pansin ang panlipunang sanitasyon at kalagayan ng kababaihan sa Ethiopia (Ngales, 2007), may ilang Pilipino ang nagkaroon ng interes upang pag-aralan ang sosyo-ekonomikong kalagayan ng Malawi (Alinsunurin, 2018) at ekonomiya ng Zimbabwe noong dantaon 21 (Jimenez, 2018).

May nagbigay ng halaga sa panitikan, teolohiya, at pilosopiya ng Aprika. Sa panitikan, habang tinalakay ni Charlie Samuya Veric (2011) ang ilang tala ukol sa kalagayan ng *cultural studies* at *indigenization* sa Aprika (pp. 109-110), espesipikong sinuri ni Marcelino Foronda (1964) ang ilang nobelang mula sa South Africa katulad ng *Cry, the Beloved Country* (1948) at *Too Late the Phalarope* (1953) na kapwa isinulat ng nobelistang Timog Aprikano na si Alan Paton.

Inihambing naman nina Villanueva & Gamiao (2022) ang tulang *Dry your tears, Africa!* (*Sèche Tes Pleurs*) na isinulat noong 1967 ng nobelistang mula sa Ivory Coast na si Bernard Binlin Dadie at *From Saudi with Love* ni Ariel Borlongan ng Pilipinas. Ang dalawang tula ay kapwa nagpakita ng ideya ng patriotismo, pagmamahal sa pamilya, at paghahanapbuhay sa labas ng bansa na makikita parehas sa Ivory Coast at Pilipinas. Tinalakay din ang komparatibong pagsusuri sa katutubong panitikan ng Pilipinas at South Africa (Quintero & Makgabo, 2020).

Samantala, kung may nagbigay ng pagpapahalaga sa sinaunang relihiyon ng Bantu sa Zambia at Malawi (Contamina, 2013), inatupag naman ni Agnes Brazal (2014) ang ugnayan ng Teolohiya at Feminismo sa Aprika. Gayundin ang naging tunguhin ng ilang Pilipinong nagkaroon ng interes sa pilosopiya ng Aprika at kung papaano ito maiuugnay sa kontekstong Pilipino. Kabilang dito sina Rolando Gripaldo (2018) na tumuon sa komparatibong pagtingin sa pilosopiyang kultural ng Pilipinas at Aprika—at Czar Emmanuel Alvarez (2014, 2020a, 2020b) na tumalakay sa pilosopiya ng mga sinaunang Aprikano katulad ni St. Augustin ng Hippo sa Thagaste (ngayon ay Souk Ahras, Algeria). May pag-aaral din sina Cacas & Saluria (2024) tungkol sa Afro-Amerikanong si Maya Angelou.

May tumuon sa agham pampolitika at usapin ng migrasyong Pilipino. Liban sa ugnayan ng *foreign policy* ng Libya sa Pilipinas (Hernandez, 2012), may maikling komentaryo naman si Mark Edel Diaz (2017) tungkol sa pagkalas (*withdrawal*) ng ilang Aprikanong bansa sa *International Criminal Court* (ICC) katulad ng Burundi, South Africa, at Ghana—at ipinaliwanag kung papaano ito nakaapekto sa konteksto ng Pilipinas. Isang halimbawa ng

ugnayan ng mga Pilipinong migranteng manggagawa at Aprika ay makikita sa kaso ng bansang Libya (Vilog & Ballesteros, 2015; Castañaga, 2016).

Yamang nabanggit ang bansang Libya, matatandaang naging mahalaga ang papel nito sa pagsuporta ng lider na si Muammar al-Gaddafi sa samahan ng *Moro National Liberation Front* (MNLF) ng mga Pilipinong Muslim para sa kanilang pakikibaka at pagsasarili at/o pagkalas sa Pilipinas. Naipaliwanag ng mga pag-aaral ni Carmen Abubakar (1999a, 2011) at nina Marites Dañguilan Vitug & Glenda Gloria (2020) ang halaga at ugnayan ng mga bansang Aprikano katulad ng Libya, Morocco, at Egypt sa kasunduang pangkapayapaan ng mga Muslim at pamahalaan ng Pilipinas noong 1996. Maiuugat pa ang pakikipag-ugnayan ng MNLF sa *Organization of Islamic Conference* (OIC) na unang nagpulong sa Rabat, Morocco hanggang sa pagkakalagda ng *Tripoli Agreement* sa Libya noong 1976 bilang tanda ng mahalagang hakbang sa paglutas ng suliranin sa Mindanao (Abubakar, 1999a). Samantala, nang ideklara ang Batas Militar sa Pilipinas, may ilang organisasyon ng mga mag-aaral sa Cairo, Egypt ang nagprotesta rito (Abubakar, 1999a, 2011).

Noong 2023 hanggang 2024, lumitaw ang mga malikhaing akda ni Omilani Alarcon, isang Afro-Filipina na sumulat ng karanasan, kultura, at kasaysayan ng isang Aprikano-Pilipinong katulad niya. Nasalamin ito sa kaniyang tatlong pangunahing akda—*Latinegras: Afro-Latino History and Culture* (Alarcon, 2023); *Afro-Filipina: History & Culture* (Alarcon, 2024a) na tinawag bilang “The First Afro-Filipino History Book Ever”; at *Afro-Filipina: Shopaholic* (Alarcon, 2024b).

Sa pagitan ng taong 2024 at 2025, may ilang Pilipinong pag-aaral ang nagtampok muli sa Aprika. Halimbawa nito ay ang pananaliksik ni Noel Sinco (2024) kung saan kaniyang tinalakay ang ugnayang panlabas (*foreign policy*) ng Pilipinas sa mga tinurang “African Small States” katulad ng Gabon at The Gambia. Nailista pa sa nasabing pag-aaral ang ilang *bilateral agreement* na namagitan sa Pilipinas at sa mga Aprikanong bansa katulad ng Angola, Burkina Faso, Burundi, Cape Verde, Congo, Ivory Coast, Eritrea, Djibouti, Egypt, Eswatini (Swaziland), Gabon, Gambia, Kenya, Lesotho, Libya, Malawi, Mozambique, Namibia, Nigeria, Sao Tome, Senegal, Seychelles, South Africa, Togo, at Tunisia (Sinco, 2024, pp. 230-234).

Umambag din ang aking komemoratibong pag-aaral (Tugano, 2025a) hinggil sa ugnayang namagitan sa Pilipinas at bansang Morocco. Ito ay isinulat bilang paggunita ngayong 2025 sa ika-50 taong anibersaryo ng nasabing diplomatikong ugnayan na nagsimula noong 1975. Gayumpaman, kumalas kahit papaano ang nasabing pag-aaral sa kinagisnang pag-uugnay na kadalasang sinisimulan sa aspektong diplomasya. Bagkus, binanggit sa aking

pag-aaral na maiuugat pa ang sinaunang ugnayan ng Pilipinas at Morocco noon pang 1519.

Mga Aprikano at iba pang mga banyagang nagsulat tungkol sa ugnayan ng Aprika at Pilipinas

Kailangan ding mabigyan ng pagpapahalaga at pagpupugay ang mga Aprikanong nag-aral tungkol sa ugnayan ng kani-kanilang bansa at Pilipinas. Sa pagkakalathala ng *Pagpapakilala sa Aprika* (Aquino, 1992a), kabilang doon ang akda ni James (1992) na tumuon sa pangkabuoang sosyo-kultural at politikal na kaunlaran sa Aprika at kung papaano ito maipauunawa sa mga Pilipino (James, 1992, pp. 14-24). Lakip ng nasabing aklat ang tugon ng ilang Aprikanong bansa sa mga ugnayan nito sa Pilipinas. Kabilang na ang Nigeria (Owolabi, 1992) at Senegal (Go, 1992) na bagaman ang huli ay inilahad ng isang Pilipinong Konsul, kinatawan naman ni Edward Go ang Embahador ng Senegal sa Pilipinas na si Keba Birane na noon ay nakahimpil sa Tokyo, Japan (Go, 1992, p. 12).

Ang isa sa mga prominenteng Aprikanong nag-aral ng ugnayan ng kontinente at Pilipinas ay si Saliba James ng Nigeria na nabanggit nang nagturo at nagtapos ng Doktorado sa Kasaysayan sa UP Diliman. Ang kaniyang mga pag-aaral (James, 1995, 2015) ay tumuon sa ugnayan ng mga OFW at Nigeria. May isa rin siyang pag-aaral (James, 1996) tungkol sa komparatibong pagtingin sa Himagsikang 1896 ng Pilipinas at ilang anti-kolonyal na pakikibaka sa Aprika at karanasan ng Pilipinas sa epidemiyang kolera noong (James, 1994).

Sa kasalukuyan, ang Kenyan na si Satwinder Rehal ng Helena Z. Benitez School of International Relations & Diplomacy, Philippine Women's University (PWU) ang umuusong na Aprikanong iskolar na nagpakadalubhasa sa ugnayan ng Aprika at Pilipinas sa lente ng *International Studies at Global South Studies*. Ilan sa kaniyang mga natatanging pag-aaral ay tumuon sa ugnayang isports (Rehal, 2013a, 2015a, 2016a, 2020a), partikular sa bansang Kenya (Rehal, 2022); ugnayang pangkalusugan (Rehal, 2012a, 2014a); ugnayang pang-edukasyon (Rehal, 2012b, 2018) at migrasyon (*mobility*) sa kabuoan (Rehal, 2017). Mayroon din siyang pag-aaral tungkol resepsiyon ng Aprika sa mga teleseryeng Pilipino (Rehal, 2016b, 2020b). Kinahiligan din ni Rehal na pagkomparahin ang mga Pilipino at Kenyan. Nasalamin ito halimbawa sa kaniyang pagkokompara kina Benigno "Noynoy" Aquino III at Uhuru Kenyatta (Rehal, 2013b); Manny Pacquiao at David Rudisha (Rehal, 2010a); at Jose Rizal at Jomo Kenyatta (Rehal, 2011a). Gayundin ang pagkokompara at/o paglalapat ng mga kaugalian at polisiya ng Pilipinas at Kenya—katulad ng *automated elections* (Rehal, 2010b); pagkalinga sa mga matatanda (*senior citizens*) (Rehal, 2014b); *Brigada Eskwela* at *Harambee* (Rehal, 2011b); at *siren policy* (Rehal, 2015b).

Gayumpaman, bibihira lamang ang katulad nina James at Rehal sa mga Aprikanong

nagkainteres sa ugnayan ng Pilipinas at Aprika, sapagkat karamihan pa rin sa mga akdang lumitaw ay bunga ng iskolarsyip ng Kanluran, na isinulat ng “iba pang mga banyaga,” ibig sabihin, liban pa sa mga Aprikano at/o di-Aprikano. Habang ipinapakita ng ilang literatura ang ugnayan ng Aprika at Timog Silangang Asya (Hunter, 1964; von der Mehden, 1965), naging espesipiko ang ibang pananaliksik sa pag-uugnay ng Pilipinas at ilang Aprikanong bansa. Hindi maihihiwalay ang Pilipinas sa usaping pangkapaligiran kaya naging bahagi ito ng komparatibong pag-aaral, sa tuwing tinatalakay ang kapaligiran ng Aprika katulad sa Cameroon (Bussan, 2013); pagbabagong klima sa Kenya, Malawi, at Ethiopia (Murphy & Tembo, 2014); pangkalusugan sa Ghana, Zambia, at Uganda (Bossert & Beauvais, 2002); at isyu sa sakit na malaria sa Burkina Faso, Senegal, at Ethiopia (Albertini *et al.*, 2012).

Ikinompara rin ang ilang isyu at polisiya ng Pilipinas at ilang Aprikanong bansa sa pambansang suliranin na kapwa kinahaharap ng dalawang rehiyon. Kapwa itinampok at ipinaghambing ang Pilipinas at Burkina Faso sa isyu ng pagkain at dispuwestuhan (Melgar-Quinonez *et al.*, 2006; Bracken *et al.*, 2009); edukasyon sa Rwanda at Algeria (Honeyman *et al.*, 2022); pagpapaplanong pangwika sa Malawi at Mozambique (Kaplan & Baldauf, 1999); makataong pagtugon sa South Sudan (Alcayna & Al-Murani, 2016); usaping kaunlaran sa Uganda at Cameroon (Browne & Maya, 2003); at usaping politikal sa Senegal (Buckley, 2016), Egypt (Kirkwood, 2016), at Uganda (Ishii, 2017).

Tumuon ang ilang komparatibong pag-aaral sa usapin ng paggawa (*labor*). Ang Pilipinas ay naihalintulad sa mga magsasaka ng *palm oil* sa Ghana (Huddleston, 2006); kababaihang manggagawa (Oxfam, 2020) at mga minero ng Zimbabwe (Jennings, 1999a); kabataang manggagawa sa Lesotho (Porreca & Rosati, 2019) at Niger (Jennings, 1999b); at gayundin ang sektor ng mga may kapansanan sa Zimbabwe (Lagerkvist, 1992).

Lumitaw din sa ilang pag-aaral ang presensiya ng mga Pilipinong manggagawa sa Aprika—*i.e.* Ghana (Hutter, 2013; Ibrahim & Vitto, 2020) at Morocco (Asselman, 2019) at gayundin ang mga Pilipinong sundalong naglingkod sa United Nations Military Mission sa Liberia (Jumai'an *et al.*, 2012). Sa katunayan, kalimitang pinag-aaralan ang kalagayan at polisiya ng Pilipinas upang gawing modelo ng ilang estrukturang panlipunan ng mga Aprikano. Halimbawa, ang industriya ng *seafaring* sa Kenya (Too & Adenya, 2024) at *health services* sa Liberia (Podah, 2019) ay humugot sa sistema ng Pilipinas at kagyat na inilapat sa kalagayan at polisiya ng kani-kanilang mga bansa.

Kalimitan din pinaghahambing ang Pilipinas at ilang Aprikanong bansa sa isyu ng terorismo. Liban sa Mozambique (de Coning *et al.*, 2022), komparatibong pinag-aralan ang *Movement for Democracy and Justice* ng Chad at *Moro National Liberation Front* (MNLF) (Ghais,

2019); Boko Haram ng Nigeria at Abu Sayyaf at Maute ng Pilipinas (Zenn, 2019); at ilang rebelde ng kontemporaryong Congo at Sierra Leone (Wong, 2010).

Sa ibang historikal na pag-aaral, lumabas din ang ugnayan at/o pag-uugnay at paghahambing sa Pilipinas at Nigeria sa kolonyalismo at unyonismo (Kaplan, 1965); sa mga digmaan sa Algeria (Hall, 2008; Roberts, 2022) at digmaan sa Namibia (Dale, 2007).

Sa lahat ng pag-aaral na naisulat ng “iba pang mga banyaga” ukol sa ugnayan ng Pilipinas at Aprika—South Africa ang pinakamarami sa mga ito. Liban sa usaping batas at ekonomiya (Haynie, 2004; Desierto, 2009; Putri & Murwendah, 2019), edukasyon (Pohl, 2011), madalas din silang napag-uugnay sa usaping pangkapaligiran at polisiyang nakasalig dito (Arnold, 1997; Kehew *et al.*, 2013). Gayundin sa kasaysayan. Kapwa ipinakita nina Hyslop (2011) at Belson (2016) ang nagkakatulad na karanasan ng mga South African at Pilipino sa nagdaang South African War o Boer War (sa South Africa at kasalukuyang Eswatini [Swaziland noon]) at Digmaang Pilipino-Amerikano na parehong naganap mula 1899 hanggang 1902.

Ang ganitong pagtatagpo at presensiya ng mga Afro-Amerikano sa kasaysayan ng Pilipinas ay naipakita na rin sa ilang Pilipino (San Juan, 2009, 2010) at banyagang (Russell, 2014; Morey, 2019) pag-aaral. Samantala, itinampok naman ni Schiavone (2007) ang mga kilusang bayan sa South Africa katulad ng *Congress of South African Trade Unions* (COSATU) at *African National Congress* (ANC) at kung papaano ito maihahalintulad sa *Kilusang Mayo Uno* (KMU) at *Communist Party of the Philippines* (CPP) ng Pilipinas.

Mga Pilipinong nagsulat tungkol sa Aprika at/o ugnayan ng Aprika at Pilipinas sa wikang F/Pilipino

Hindi katulad ng *Area Studies*, hindi problema ng *Araling Kabanwahan* ang suliranin ng globalisasyon (Navarro, 2012, p. 122) na isang sangay ng kapitalismo (Afolabi, 2020, p. 95) at kung tutuosin, nag-ugat sa diwa ng kolonyalismo. Ito ang dahilan kung bakit sa Kanluraning pag-aaral ng *Area Studies* sa anyo ng geograpikal, nasyonal, at kultural na lente, tila hiwa-hiwalay at/o watak-watak ang pag-aaral ng Aprika na kadalasang nakabatay at/o nasusukat sa “kaunlaran” at “modernisasyon” at sa usapin ng lahi. Halimbawa, ang demarkasyon na iginuhit sa pagitan ng Hilagang Aprika at/o Mundong Arabo kontra sa tinawag na “Black Africa,” “Equatorial Africa,” “Sub-Saharan Africa,” at “Dark Africa” (Duka-Ventura, 1992, p. 25). Samantala, sa *Araling Kabanwahan*, pinag-aaralan nito ang kabuoang Aprika na hindi nakabatay sa demarkasyon at pamantayan ng Kanluran ngunit mas tuon ang ugnayan at/o pag-uugnay nito sa Pilipinas at talastasang Pilipino.

Gayumpaman, hindi rin mapasusubaliang kakaunti lamang ang mga akdang naisulat

tungkol sa ugnayan ng Pilipinas at Aprika na nasa wikang F/Pilipino. Halimbawa, nababanggit lamang ang bansang Madagascar dahil sa ugnayan nito sa Pilipinas dulot ng migrasyong Austronesyano (Salazar, 2006; Lasco, 2015) at pagkakatulad ng kanilang mga sasakyang pandagat o bangka (Isorena, 2013a, 2013b). Sa katunayan pa nga, batay sa ibang banyagang pag-aaral, sinasabing ang mga Austronesyano ay nakarating pa hanggang sa Comoros (Brucato *et al.*, 2018), na nagsilbing posibleng tulay nito patungong Silangang Aprika.

Sala-salabat ang paglitaw ng mga akdang isinulat ng mga Pilipino tungkol sa ugnayan ng Aprika at Pilipinas na nasa wikang F/Pilipino. Ang lahat ng kabilang dito ay maituturing bilang natatanging ambag sa Araling Aprikano sa diwa ng *Araling Kabanwahan*.

Unang lumitaw sa wikang F/Pilipino ang Aprika noong kasagsagan ng Batas Militar, kung saan inilathala ang akdang *Ang Kasaysayan: Diwa at Lawak* bilang natatanging isyu ng *Dyornal ng Malawakang Edukasyon* (Salazar, 1974-1975) (tingnan Navarro, 2012, p. 8). Kabilang sa nasabing dyornal ang pagpaksa sa mga sinaunang kasaysayan ng daigdig. Unang lumitaw ang Aprika sa akda ni Noel Teodoro (1974-1975) na “Ulat Ukol sa Makalumang Ehipto.” Sa katunayan, ang pamagat ng labintatlong sangguniang ginamit sa artikulo ay isinalin din niya sa wikang F/Pilipino (Teodoro, 1974-1975, p. 484).

Noong 1985, inilathala ng Novosti Press Agency ang saling aklat ng Rusong si Dmitri Yefimov (1985) na *Ang Ikalawang Digmaang Pandaigdig at ang Tadhana ng mga Asyano at Aprikano*. Bagaman nabanggit ni Yefimov (1985) ang tadhana ng mga Asyano at Aprikano, ang Novosti Press Agency na siyang naglathala ng libro ay bahagi ng propagandang Ruso. Kahit na nasa wikang F/Pilipino, hindi ito batay sa oryentasyon at perspektibang Pilipino samakatuwid, hindi ito maaaring maging kabilang sa Araling Aprikano at *Araling Kabanwahan* (A. Navarro, personal communication, Oktubre 30, 2024). Ang akdang ito ni Yefimov (1985) ay bahagi ng *Area Studies* ng mga Ruso.

Sa mga panahong lumabas ang akda ni Teodoro (1974-1975), nagsisimula pa lamang ang pagtatangkang maipasok at matalakay ang Aprika sa Pilipinas, gamit ang wikang F/Pilipino, lalo na sa mga kuwentong-pambata at ilang tula (Castillo, 1974; Tinio, 1975; Pineda, 1987, 1994; Laureado & Millare, 1990). Panahon pa rin ng Batas Militar, lumitaw ang akdang *Salita at Buhay na Pinagdaanan ng Villanong si Rodantes at ng Prinsesa Rosenda sa Kaharian ng Aprika* ni Jacinto Castillo (1974) at *Eklipse sa Aprika* ni Rolando Tinio (1975). Samantala, pagkatapos ng diktadurang Marcos, lumitaw ang tulang *Ayon sa Isang Ina sa Timog Aprika* ni Rosalinda Pineda (1987) na muling inilathala noong 1994 (Pineda, 1994). Isinulat naman nina Cristino Laureado & Onie Millare (1990) ang isang kuwentong pinamagatang *Ang Prinsipeng*

Ayaw Magsalita: Isang Kuwentong-Bayan mula sa Aprika. Nakapaglathala rin si Pedro Arenas (n.d.) ng *Geografang Awit: Europa, Asia, Aprika, Amerika, Oceania, Hango sa Mapa ng Daigdig*, tungkol ito sa geograpiyang pandaigdig.

Higit na salat sa mga akademikong pag-aaral ang pagtalakay sa ugnayan ng Pilipinas at Aprika at/o pagtalakay ng mga Pilipino tungkol sa Aprika na nasa wikang F/Pilipino. Liban sa pagpapakilala ni Teodoro (1974-1975) sa Egypt at Aprika, matagal muling lilitaw ang nasabing pag-uunay. Sa katunayan, ang pagtalakay sa Aprika ay minsan ding naisasama sa mga teksbuk ukol sa Kasaysayan ng Daigdig. Gayumpaman, hindi sa lahat ng pagkakataon, natatalakay ang Aprika sa mga teksbuk. Halimbawa, sa *Kasaysayan ng Daigdig, Ikalimang Edisyon* nina Gregorio Zaide & Sonia Zaide (2002), bagaman naipakita ang papel ng Hadar, Afar Desert, malapit sa Addis Ababa, Ethiopia, bilang pinagmulan ng mga sinaunang *hominid* o labi ng tao (Lucy) (Zaide & Zaide, 2002, p. 7), tanging Egypt lamang, na tinawag pa ngang “Biyaya ng Nile,” ang bukod tanging tinalakay na sibilisasyong nagmula sa Aprika (Zaide & Zaide, 2002, pp. 22-28). Pahapyaw na mababanggit ang Aprika sa yugto ng “Makabagong Daigdig” kung saan inililista sa bahaging ito ang mga bagong nagsasariling bansa mula noong 1944—kabilang ang ilang mga bansa sa Aprika (Zaide & Zaide 2002, p. 396).

Sa kabila nito, pinalakas at naglaan sina Grace Estela Mateo *et al.* (2005) ng isang hiwalay na kabanata ukol sa “Kabihasnan sa Africa at mga Pulo sa Pacific.” Bagaman tinalakay nang hiwalay ang Kabihasnan sa Sinaunang Ehipto, itinampok sa kanilang akdang *Kabihasnang Daigdig: Kasaysayan at Kultura*, ang Kaharian ng Axum sa Ethiopia, ang Kalakalang Trans-Sahara na namagitan sa Hilagang Aprika at Kanlurang Rehiyon ng Sudan; at ang paglitaw ng mga kabihasnan sa Kanlurang Aprika katulad ng Ghana, Mali, at Songhai (Mateo *et al.*, 2005, pp. 147-149).

Sa *Kasaysayan ng Daigdig* nina Evangelina Lindayag & Grace Untal (2009), muling tinalakay ang mga sibilisasyon sa sinaunang Aprika. Katulad din halos sa mga kabihasnang inilahok nina Mateo *et. al* (2005), ngunit idinagdag nina Lindayag & Untal (2009) ang Imperyong Kanem-Bornu na sumibol sa kasalukuyang mga bansa ng Nigeria, Niger, Cameroon, Libya at Chad at Imperyong Kush ng Sudan at Egypt (Lindayag & Untal, 2009, pp. 75-76).

Kapansin-pansin din ang pagkakagamit sa *kabihasnan* (Mateo *et al.*, 2005) kompara sa *sibilisasyon* (Zaide & Zaide, 2002; Lindayag & Untal, 2009) upang tukuyin ang bawat sinaunang pamayanan sa Aprika. Sa katunayan, ang “kabihasnan” ay karaniwang ginagamit ng *Pantayong Pananaw* upang tukuyin at aralin ang Asya [at Aprika] sa panloob na perspektibong Pilipino. Ang esensiya ng “kabihasnan” ay tugon ng mga Asyano [at

Aprikano] sa konseptong ginamit ng Kanluran—“sibilisasyon” (*civitas*) na may pagkiling sa kalinangang Europeo na nakasalig kadalasan sa kalinangang Greko-Romano (Santos, 2020, p. 16).

Inilathala ng *Philippine Humanities Review* ang komparatibong pag-aaral ni Pamela Constantino (2005) ukol sa globalisasyon. Sa kaniyang artikulong “Homogenisasyon o Pluralismo? Paghahanap ng Solusyun sa Problema sa Globalisasyon mula sa Karanasan ng Ilang Kaparehong Nasakop na mga Bansa sa Asya, Aprika, at Latin Amerika,” pahapyaw na tinalakay ang Aprika sa isyu ng globalisasyon (Constantino, 2005). May nailathalang artikulo ang *Philippine Collegian* ng UP Diliman, ang “Sigwa sa Disyerto: Ang mga Tunggalian sa Gitnang Silangan at Hilagang Africa” ni Kevin Mark Gomez (2011). Tungkol ito sa ilang Digmaang Sibil na naganap sa Libya (*Libyan Civil War*) noong 2011. Gayumpaman, taong 1999 pa naipaliwanag ni Carmen Abubakar (1999b) sa kaniyang “Ang Hijrah ng MNLF: 1974-1996” ang Libya (at Egypt) at ang tungkulin at/o pakikipag-ugnayan ng mga Aprikanong bansang ito sa MNLF ng Pilipinas.

Muling lilitaw ang Aprika, partikular na ang Kenya sa mga artikulong pananaliksik nina Jose Edgardo Gomez Jr. (2014) na “Ilang Aral Mula sa Bayan ng Hakuna Matata: Paghambing ng mga Suliraning Panlungsod ng Metro Nairobi at ng Metro Manila” at Jyferon Villapa (2016) na “Ang Isla ng Calauit bilang Kanlungan ng mga Buhay-Iláng at mga Hayop, 1976-2013.” Itinuon ni Gomez (2014) ang komparatibong pagsusuri sa kabiserang Nairobi, Kenya at Maynila na aniya kapwa humarap sa suliranin ng urbanisasyon, kahirapan, at nasisirang kapaligiran. Bagaman itinuon naman ni Villapa (2016) ang sanaysay sa *Araling Pangkapaligiran* at *Kasaysayang Pangkapaligiran* (Orillos-Juan, 2016), kaniyang tinalakay ang proyektong sinimulan ni Marcos sa Calauit, Palawan noong 1977, kung kailan ang Pilipinas ay umangkat ng mga hayop mula sa Kenya katulad ng impala, giraffe, zebra, waterbuck, bushbuck, eland, gazelle, at topi (Villapa, 2016, p. 175). Ang nasabing proyekto ay lubhang nakapaminsala kapwa sa mga katutubong Pilipino at mga hayop na inangkat mula sa Aprika.

May ilang pag-aaral ang pumaksa sa kaisipan ng mga kilalang Aprikano. Sa akdang “Pag-angkin sa Politika at Poetika ng Piling Tula ni Nicolas Guillen sa Karanasang Pilipino: Isang Pagsasaling Ideolohiko” ni Jonathan Geronimo (2016), isinakonteksto ang mga tula ng Afro-Cubanong si Guillen upang mailapat ito sa karanasan ng mga mambabasang Pilipino. Ipinakita ni Guillen sa kaniyang mga akda ang natatanging kasaysayan at karanasan ng mga Negrong Cubao. Samantala, sa pag-aaral na “Nelson Rolihlahla Mandela (1918-2013): Ang Ama ng Demokratikong Timog Afrika, Tagapagsulong ng Pagkakaisa at Pagkapantay-pantay” ni Auria Arabit (2016), itinampok ang kaisipan ng Timog Aprikanong si Mandela na kilala sa kaniyang pagtuligsa sa sistemang *Apartheid* o isang batas na sumikil mula 1948

hanggang 1994 sa karapatan ng mga Aprikano sa South Africa sapagkat ipinaghihiwalay noon (*racial segregation*) ang mga tao batay sa kulay. Ang sistemang *Apartheid* ay laganap din sa South West Africa na kilala na ngayon bilang Namibia.

Sa kasalukuyan, lumilitaw din ang ilang tala ukol sa Aprika sa anyo ng mga saling panitikan sa lebel ng sekondaryang edukasyon. Halimbawa, ang *Ikatlong Markahan-Modyul 1: Mitolohiya Mula sa Africa ng Baitang 10* ng Departamento ng Edukasyon (DepEd) ay tumatalakay sa mga panitikan ng Aprika at Persia. Kabilang dito ang *Liongo* (Urgelles, 2020a), isang panitikan mula sa Kenya at *Maaring Lumipad ang Tao* (Urgelles, 2020b) mula naman sa Nigeria, na kapwa isinalin ni Roderic Urgelles. Sa ibang aklat (PEAC & DepEd, 2019), tinatalakay din sa klase ang “Hele ng Ina sa Kaniyang Panganay,” isang tula mula sa Uganda na isinalin ni Mary Grace Tabora (2019). May sinipi ring maiikling kuwento bagaman ay walang may-akda—“Ang Zebra: Ang Mailap na Kabayo ng Africa (WA, 2019a, p. 153)” at “Mula sa Africa: Lagalag sa Siyudad ng Bamako (WA, 2019b, p. 154)” na kung saan binanggit si Louis Léon César Faidherbe, ang nagsilbing Gobernador ng Senegal. Ang Bamako ay kasalukuyang kabisera ng bansang Mali. Isinalin din ni Francis Rodolfo Marcial Jr. (2019) ang akdang “Ang Panganib ng Kuwentong may Iisang Pananaw.” Ito ay isang talumpating binigkas ng nobelista at aktibistang babaeng mula sa Nigeria na si Chimamanda Ngozi Adichie sa Oxford England noong 2009. Samantala, ang nobelang *Things Fall Apart* ng Algerianong si Chinua Achebe (1958) ay isinalin ni Julieta Rivera.

Noong 2023, ang aking pinamatnugutang aklat na *Banwa at Layag: Antolohiya ng mga Kuwentong Paglalakbay ng mga Pilipino sa Ibayong Dagat* (Tugano, 2023b) ang maituturing bilang isa sa mga unang akdang bultuhang nakapag-ambag ng sanaysay hinggil sa direktang ugnayan ng Pilipinas at ilang bansa sa Aprika. Liban sa mayroong espesipikong bansang tinalakay, naisusulat pa ito sa wikang F/Pilipino. Kabilang dito ang sanaysay ni Embahador Elmer Cato (2023) na “Assignment: Tripoli, Libya,” hinggil sa kaniyang karanasan noong 2000 habang nasa Tripoli, Libya, pinasugo siya ng Pilipinas sa nasabing bansa upang gabayan ang mga binihag ng mga Abu Sayaff sa Sipadan, Malaysia (Cato, 2023, pp. 368-370).

Liban dito, dalawang sanaysay naman ang pumaksa sa Ethiopia (Navarro, 2023; Ngales, 2023). Gamit ang *Araling Kabanwahan* at *Lakbay-Kabanwahan*, inihambing ni Atoy Navarro (2023, pp. 391-397) sa kaniyang sanaysay na “Lakbay-Kabanwahan sa Addis Ababa: Pagbabalik-tanaw sa Kasaysayan ng Sakit na Ketong sa Ethiopia” ang kasaysayan ng sakit na ketong o *lamts* (sa wikang Amharic) sa Pilipinas at Ethiopia. Samakatuwid, pinagtuonan niya ang *Araling Pangkalusugan*. Samantala, kalusugan din ang itinampok ni Marilyn Ngales (2023, pp. 371-390) sa kaniyang “Pamumuhay sa Bingit: Isang Makasariang Pagtunghay sa Bolunterismo ng VSO sa Rehiyong Benishangul Gumuz, Ethiopia (2004-2005)” nang kaniyang

talakayin ang usapin ng sanitaryo sa paaralan ng mga grupong Gumuz, Amhara, Shinasha, Berta, at Oromo. Kasabay din nito ang pagdiin at ambag sa *Araling Kababaihan* nang isangkot sa kaniyang sanaysay ang ilang kabataang babae na nasasangkot sa prostitusyon.

Noong 2023, bagama't hindi mga Pilipinong awtor, lumabas ang akdang *Freedom: Mga Kuwento ng Pinansyal na Kalayaan ng mga Imigrante sa Africa* nina Olumide Ogunsanwo & Acani Samon Biaou (2023), isang akdang isinalin sa F/Pilipino. Tungkol ito sa kuwento nina Ogunsanwo at Biaou na namuhay bilang mga imigrante sa Estados Unidos at Europa, lakip ang kanilang mga aral hinggil sa wastong pamumuhay at kalayaan sa pananalapi.

Ngayon ding taon, isang ambag ang aking artikulo (Tugano, 2025b) na “Sina Saliba James at Satwinder Rehal at kanilang mga Ambag sa African Studies sa Pilipinas” sa kambal na pagpapahalaga sa *Araling Kabanwahan* bilang pag-uugnay sa mga kaugnay na bayan at kabihasnan (Navarro, 2012) at *Araling Kapantasan* bilang “sistematikong eksposisyon sa wikang Filipino ng kaisipan ng mga pantas ng akademiya, pangunahin na ng mga Pilipinong pantas (Santos, 2024, p. 18).” Bagaman hindi isinilang bilang mga Pilipino sina James at Rehal, ang pagtunton sa kanilang akademikong kapantasan ay isang bahagi ng kabanwahan pag-uugnay sa akademiya ng Pilipino at Aprikano.

Kongklusyon: Tunguhin ng Araling Aprikano sa Pilipinas

Sa proseso ng paglilinang sa Araling Aprikano sa diwa ng *Araling Kabanwahan*, makikita ang ilang kasalimuotan nito. Una, ang kakulangan sa mga Pilipinong mananaliksik, nagpapakadalubhasa, at nagkakaroon ng interes sa Aprika bilang isang erya at rehiyon. Pangalawa, ang kakulangan at/o kawalan ng programa at institusyong kakanlong dito. Halimbawa, binanggit ni Napoleon Casambre (1992) ang mungkahi ni Oscar Evangelista na magkaroon ng *African Area Studies Program* sa UP Diliman. Hindi lamang ito sa kaso ng UP ngunit ang mga programang pang-edukasyon sa Pilipinas, na dapat kumanlong sa Araling Aprikano katulad ng Kasaysayan, Literatura, at Agham Pampolitika ay halos hindi na ito pinag-uukulan ng pansin at kung minsan, inaalís pa bilang kurso. Ang ganitong pagkilos ay mauuwi sa ikatlong kasalimuotan—ang kakulangan sa kaalaman hinggil sa rehiyon. Maliban sa mga nabanggit ni Evangelista (1992) na mga “alamat ukol sa Aprika” o esteriotipo ukol sa kontinente, hindi pa rin nawala ang ganitong baluktot na pagtingin ng ilang Pilipino sa Aprika, na siyang masasalamín sa ilang teksbuk sa hayskul. Tiningnan ang Aprika bilang magulo, marahas, batbat ng kahirapan, epidemya, at sakuna (PEAC & DepEd, 2019, p. 145) na kung tutuosin ay mapagmalabis at superpisyal. Ang edukasyon sa Pilipinas ay higit na

nangangailangan ng kamalayang magbubukas sa pang-unawa sa ating mga *kapwa* o kaugnay na bayan at/o kabihasanan at hindi bilang mga *iba*.

Mula sa mga nailatag na diskusyon ng kalagayan ng Araling Aprikano at *African Studies*, kailangang idiin ang mga implikasyong magiging salig para sa pagbubuo ng mga polisiya at/o programa sa kurikulum ng Araling Pilipino. Kailangang pag-ibayuhin ang pag-aaral at pagsusulat ukol dito gamit ang pananaw at wikang F/Pilipino. Lalo pa't sa panahong isinusulong ang dekolonisasyon sa mga *Area Studies*, mahalagang makita ang pagkakatulad ng rehiyong Aprika at Pilipinas halimbawa sa kasaysayan. Kapwa ipinagpalagay ng Kanluran ang dalawang rehiyon bilang Ikatlong Daigdig o ang "pinagandang" *Global South* kung kaya't mas kailangang maipamulat sa edukasyon at/o pedagohiyang Pilipino ang danas, kalagayan, at pakikibaka at paglaya ng Aprika at Pilipinas. Ang kaalaman dito ay hindi lamang umiikot sa pananaw ng mga banyaga. Halimbawa ang *Scramble for Africa* na pinasimulan ng mga imperyalistang Kanluranin bilang bahagi ng pangangamkam ng yaman ng rehiyon noong Ikalawang Rebolusyong Industriyal. Ito ay katumbas ng walang hanggang pagtalakay sa kolonisasyon ng dayuhan sa Pilipinas. Panahon na upang ialpas sa edukasyon ang pagtalakay sa nagsasariling kasaysayan ng dalawang rehiyon. Magiging posible ang ganitong pagkilos kung pagyayamanin ng edukasyong Pilipino ang pagrebisa at/o pagsusuri sa mga aklat lalo na ang teksbuk at modyul na krusiyal na tumatalakay sa kalagayan at imahen ng dalawang rehiyon. Higit lalo ang pagpapatindi sa mga kursong magkakanlong sa rehiyonal na pag-aaral at hindi lamang bilang palamuti o karugtong ng mga sikat nang at/o pinasisikat pang mga "naghaharing" sibilisasyon na hanggang ngayon ay naimamarka sa kurikulum ng *basic education*.

Ang ganitong aral mula sa ibang erya at rehiyon ay maaaring kasangkapin upang magkaroon ng interes ang ilang Pilipino sa Aprika at Araling Aprikano. Sa pamamagitan ng *Araling Kabanwahan*, makikita ng isang Pilipino ang kaniyang sarili sa pag-aaral ng kaugnay na bayan at/o kabihasanan. Sa kabila ng maraming pisikal, geograpikal, politikal, at kultural na "pagkakaiba" ng Aprika at Pilipinas, nagiging posible ang pag-uugnay dahil sa mga pananaliksik na katulad nito. Isang gawain at kaligayahan ay pag-aralan ang mga bansa!

References

- Abadilla, E. (2013). Africa adventuring in an endangered Eden. *Animal Scene* 13(8), 14.
Abubakar, C. (1999a). MNLF hijrah: 1974–1996. *Asian and Pacific Migration Journal* 8(1-2), 209-221. <https://doi.org/10.1177/011719689900800112>

- Abubakar, C. (1999b). Ang hijrah ng MNLF: 1974-1996. In M. Asis (Ed.), *Mga eksilo, inang bayan, at panlipunang pagbabago* (pp. 249-262). University of the Philippines Center for Integrative and Development Studies at Scalabrini Migration Center.
- Abubakar, C. (2011). From Cairo to KL: The search for knowledge of religious scholars (ulama) from Mindanao. Institute of Islamic Studies Monographs and Occasional Papers.
- Acharya, A. (2006). International relations and area studies: Towards a new synthesis? Institute of Defence and Strategic Studies (IDSS) State of Security and International Studies Series 2.
- Achebe, C. (1958). *Ang lahat ng bagay ay gumuguh*, J. Rivera (trans.). Walang tagapaglathala.
- Adiong, N.M. (2023). Ang parikala ng sistematikong rasismo sa akademiya ng Global South: Paanong ang othering ay nananatili sa kanluraning kolonisasyon ng kaalaman (N.J. Ramos, Trans.). In A.C. Tugano (Ed.), *Banwa at layag: Antolohiya ng mga kurwentong paglalakbay ng mga Pilipino sa ibayong dagat* (pp. 103-109). Limbagang Pangkasaysayan.
- Afolabi, O.S. (2020). Globalisation, decoloniality and the question of knowledge production in Africa: A critical discourse. *Journal of Higher Education in Africa* 18(1), 93-109. <https://www.jstor.org/stable/48618319>
- Alarcon, O. (2023). *Latinegras: Afro-Latino history and culture*. Torkwase Press.
- Alarcon, O. (2024a). *Afro-Filipina: History & culture*. Torkwase Press.
- Alarcon O. (2024b). *Afro-Filipina: Shopaholic*. Torkwase Press.
- Alatas, S.F. (2006). *Alternative discourses in Asian social science: Responses to Eurocentrism*. Sage Publications Pvt. Ltd.
- Albela, E. (2024). Personal Communication. *Facebook Messenger*. 29 October.
- Albertini, A., Lee, E., Coulibaly, S., Sleshi, M., Faye, B., Mationg, M., Ouedraogo, K., Tsadik, A., Feleke, S., Diallo, I., Gaye, O., Luchavez, J., Bennett, J. & Bell, D. (2012). Malaria rapid diagnostic test transport and storage conditions in Burkina Faso, Senegal, Ethiopia and the Philippines. *Malaria Journal* 11(406), 1-9. <https://doi.org/10.1186/1475-2875-11-406>
- Alcayna, T. & Al-Murani, F. (2016). Local and international collaboration in urban humanitarian responses: Perspectives from the Philippines, Colombia and South Sudan. *Working Paper 2016*. International Institute for Environment and Development. <https://www.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/10802IIED.pdf>
- Alinsunurin, J. (2018). Onse Pamodzi: The role of partnerships in addressing socioeconomic vulnerability in Malawi. *Columbia University 6th Annual International Conference on Sustainable Development 2018*, 275. https://ic-sd.org/wp-content/uploads/2018/09/180917-Abstract-Book_WEB.pdf
- Alvarez, C.E. (2014). Augustine as a researcher: A model for Augustinian researchers today. *Augustinian Journal for Social Sciences, Humanities and Education of the University of San Agustin* 17(1), 7-25.

- Alvarez, C.E. (2020a). Saint Augustine and his pastoral ministry. *Philippiniana Sacra* 50(164), 101-122. <http://dx.doi.org/10.55997/ps1006lv164a6>
- Alvarez, C.E. (2020b). Making sense out of what's happening in the world: Augustine's philosophy of history. *Augustinian Journal for Social Sciences, Humanities and Education of the University of San Agustin* 21(1), 1-11. <https://ejournals.ph/article.php?id=15759>
- Anderson, L. (1987). The state in the Middle East and North Africa. *Comparative Politics* 20(1), 1-18. <https://doi.org/10.2307/421917>
- Apilado, D. (1979). The Department of History: 1910-1980. In UP Department of History (Ed.), *Department of History 1910-1979* (pp. 4-9). University of the Philippines Diliman, College of Arts and Sciences.
- Appadorai, A. (1955). The Bandung Conference. *India Quarterly* 11(3), 207-235. <https://doi.org/10.1177/097492845501100301>
- Aquino, C. (Ed.) (1992a). *Pagpapakilala sa Aprika*. University of the Philippines College of Social Sciences and Philosophy.
- Aquino, C. (Ed.). (1992b). *Ang lupon sa Araling Pang-Erya: Isang panimula*. University of the Philippines College of Social Sciences and Philosophy.
- Aquino, C. (Ed.). (1992c). *Ang migrasyon ng mga Pilipino: Tungo sa Araling Pang-Erya*. University of the Philippines College of Social Sciences and Philosophy.
- Arabit, A. (2016). *Nelson Rolihlahla Mandela (1918-2013): Ang ama ng demokratikong Timog Afrika, Tagapagsulong ng pagkakaisa at pagkapantay-pantay*. Sangguniang Aklat at Etika.
- Arenas, P. (n.d.). *Geografang awit: Europa, Asia, Aprika, Amerika, Oceania, hango sa mapa ng daigdig*. Maynila: Aklatan ni P. Sayo Balo ni Soriano.
- Arnold, M. (1997). Trees as out-grower crops for forest industries: Experience from the Philippines and South Africa. *Network Paper 22a*. Social Forestry Network. <https://media.odi.org/documents/1164.pdf>
- Asselman, S. (2019). *Migrant domestic labor in the global south: The plight of Filipina domestic workers in Morocco* [Thesis, City University of New York]. https://academicworks.cuny.edu/gc_etds/3177/
- Ateneo de Manila University (ADMU). (n.d). Undergraduate Degrees AB History. *Ateneo de Manila University*. <https://www.ateneo.edu/soss/history/undergraduate-degrees/ab-history>
- Balsamo, J. (2024). Personal Communication. *Facebook Messenger*. 29 October.
- Belson, M. (2016). *Sharing the burden: The comparative dynamics of Anglo-American intervention in South Africa and the Philippines, 1899-1902* [Disertasyon, University of Wisconsin, Madison].
- Boadu, G. (2021). historical significance and the challenges of African historiography: Analysis of teacher perspectives. *Pedagogy, Culture, & Society* 30(5), 639-657. <https://doi.org/10.1080/14681366.2020.1843070>

- Bossert, T. & Beauvais, J. (2002). Decentralization of health systems in Ghana, Zambia, Uganda, and the Philippines: A comparative analysis of decision space. *Health Policy and Planning* 17(1), 14-31. <https://doi.org/10.1093/heapol/17.1.14>
- Bracken, P., Munch, E., & Panesar, A. (2009). Tackling the urban waste and food crises simultaneously and sustainably: Examples from the Philippines and Burkina Faso. *34th WEDC International Conference, Addis Ababa, Ethiopia, 2009*, 1-8. https://www.susana.org/_resources/documents/default/2-899-en-tackling-the-urban-waste-and-food-crises-simultaneously-and-sustainably-2009.pdf
- Branch, A. (2018). Decolonizing the African studies centre. *The Cambridge Journal of Anthropology* 36(2), 73-91. <https://www.jstor.org/stable/26946001>
- Brazal, A. (2014). Feminism in Africa and the world church. *East Asian Pastoral Review* 54(1), 29-40. https://animorepository.dlsu.edu.ph/faculty_research/5808
- Browne, S. & Maya, M. (2003). Financing the MDGs: An analysis of Cameroon, Uganda and Philippines. *Development Policy Journal* (March), 23-36. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/DevelopmentPolicy-Journal-MDGs-Volume3.pdf>
- Brucato, N., Fernandes, V., Mazieres, S, Kusuma, P., Cox, M., Ng'ang'a, J.W., Omar, M., Simeone-Senelle, M., Frassati, C., Alshamali, F., Fin, B., Boland, A., Deleuze, J., Stoneking, M., Adelaar, A., Crowther, C., Boivin, N., Pereira, L., Bailly, P., Chiaroni, J., & Ricaut, F. (2018). The Comoros show the earliest Austronesian gene flow into the Swahili corridor. *The American Journal of Human Genetics* 102(1), 58-68. <https://doi.org/10.1016/j.ajhg.2017.11.011>
- Buckley, D. (2016). *Faithful to secularism: The religious politics of democracy in Ireland, Senegal, and the Philippines*. Columbia University Press.
- Bussan, S. (2013). Comparison of biodiversity conservation in Cameroon and the Philippines. Manuscript, University of Wisconsin-Stevens Point. https://www3.uwsp.edu/forestry/StuJournals/Documents/IRM/Bussan_final.pdf
- Busse, J. (2021). The historical and social embeddedness of the post-Ottoman space in world society. In P. Kohlenberg & N. Godehardt (Eds.), *The multidimensionality of regions in world politics* (pp. 75-93). Routledge.
- Cabanilla, N. (2024). Personal Communication. *Facebook Messenger*. 30 October.
- Cacas, Z. & Saluria, R.A. (2024). Socialist feminism in the select poems of Maya Angelou. *Journal of Interdisciplinary Perspectives* 2(7), 467-483. <https://doi.org/10.69569/jip.2024.0187>
- Casambre, N. (1992). Closing remarks. In C. Aquino (Ed.), *Pagpapakilala sa Aprika* (p. 31). University of the Philippines College of Social Sciences and Philosophy.
- Castañaga, D. (2016). *The lived experiences of the repatriated overseas Filipino nurses from Libya*. DLSU Research Congress 2016, De La Salle University, Manila, Philippines. <https://www.dlsu.edu.ph/wp-content/uploads/dlsu-research-congress-proceedings/2016/TPHS/TPHS-II-04.pdf>

- Castillo, J. (1974). *Salita at buhay na pinagdaanan ng Villanong si Rodantes at ng Prinsesa Rosenda sa kaharian ng Aprika*. Maynila: P. Sayo Balo ni Soriano at University of the Philippines Library.
- Cato, E. (2023). Assignment: Tripoli, Libya (R.J. Asuncion, Trans.). In A.C. Tugano (Ed.), *Banwa at layag: Antolohiya ng mga kuwentong paglalakbay ng mga Pilipino sa ibayong dagat* (pp. 368-370). Limbagang Pangkasaysayan.
- Chabal, P. (2005). Area studies and comparative politics: Africa in context. *Africa Spectrum* 40(3), 471-484. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/10477>
- Commission on Higher Education (CHED). (n.d.). The contemporary world syllabus. Commission on Higher Education.
- Commission on Higher Education (CHED). (2017). Policies, standards and guidelines for the Bachelor of Arts in History (BA History) Program (CHED Memorandum Order No. 038-17), May 11, 2017. Commission on Higher Education.
- Coning, C.de, Muto, A., & Saraiva, R., (Eds.). (2022). *Adaptive mediation and conflict resolution: Peace-making in Colombia, Mozambique, the Philippines, and Syria*. Palgrave Macmillan.
- Conrad, J. (2010). *Heart of darkness*. Tribeca Books. (Originally published 1899).
- Constantino, P. (2005). Homogenisasyon o pluralismo? Paghahanap ng solusyun sa problema sa globalisasyon mula sa karanasan ng ilang kaparehong nasakop na mga bansa sa Asya, Aprika, at Latina Amerika. *Philippine Humanities Review* 8(1), 26-51.
- Contamina, R. (2013). Symbolism at the heart of Bantu traditional religion (research conducted in Bantu Land of Republic of Zambia and Republic of Malawi). *Recoletos Multidisciplinary Research Journal* 1(2), 93-100. <https://doi.org/10.32871/rmrj1301.02.11>
- Covar, P. (1991). Pilipinolohiya. In V. Bautista & R. Pe-Pua (Eds.), *Pilipinolohiya: Kasaysayan, pilosopiya at pananaliksik* (pp. 37-45). Kalikasan Press.
- Curaming, R. (2017). Hegemonic tool? Nationalism in Philippine history textbooks, 1900–2000. *Philippine Studies* 65(4), 417-450. <https://doi.org/10.13185/2244-1638.4251>
- Dale, R. (2007). A comparative reconsideration of the Namibian Bush War, 1966-89. *Small Wars & Insurgencies* 18(2), 196-215. <https://doi.org/10.1080/09592310701400838>
- Davidson, B. (1995). *Africa in history, revised and expanded edition*. Touchstone Books.
- De La Salle University (DLSU). (n.da.). Bachelor of Arts in Literature, Degree Codes: Program- AB Plan- AB-LIT. *De La Salle University*. <https://www.dlsu.edu.ph/colleges/cia/undergraduate-degree-programs/bachelor-of-arts-in-literature/>
- De La Salle University (DLSU). (n.db.). Bachelor of Arts (BA) in Development Studies, Degree Codes: Program- AB Plan- AB-DVS. *De La Salle University*. <https://www.dlsu.edu.ph/colleges/cia/undergraduate-degree-programs/bachelor-of-arts-ab-in-development-studies/>
- De La Salle University (DLSU). (2017). Bachelor of Arts in History, Degree Codes: Program- AB Plan- AB-HIS. *De La Salle University*.

- <https://www.dlsu.edu.ph/colleges/cla/undergraduate-degree-programs/bachelor-of-arts-in-history/>
- Delfin-Bumatay, V. & Madrid, R. (2024). Impact of African swine fever (ASF) outbreak on the socioeconomic status of backyard raisers in Aurora Province. *Journal of Interdisciplinary Perspectives* 2(6), 43-54. <https://ejournals.ph/article.php?id=23838>
- Department of Education (DepEd). (2019). Grade 11/12: 21st century literature from the Philippines and the World. Department of Education.
- Desierto, D. (2009). Justiciability of socio-economic rights: Comparative powers, roles, and practices in the Philippines and South Africa. *Asian-Pacific Law and Policy Journal* 11(1), 114-160. <https://core.ac.uk/download/pdf/32299604.pdf>
- Diaz, M.E. (2017). The ICC crisis in Africa: An opportunity for the Philippines? *Center for International Relations & Strategic Studies* 4(6). <https://serp-p.pids.gov.ph/publication/public/view?slug=the-icc-crisis-in-africa-an-opportunity-for-the-philippines>
- Duka-Ventura, E. (1992). Mga Aprikanong sistemang politikal at ang relasyon ng Pilipinas at Aprika (*On political systems and Philippine-African foreign relations*). In C. Aquino (Ed.), *Pagpapakilala sa Aprika* (pp. 25-30). University of the Philippines College of Social Sciences and Philosophy.
- Elumbre, A. (2015a). Lokalisasyon at kabanwahan bilang mga lapit sa rehiyonalismo ng timog silangang asya. In A. Navarro, M.J. Rodriguez-Tatel, & V. Villan (Eds.), *Pantayong Pananaw: Pagyabong ng talastasan; pagbubunyi kay Zeus A. Salazar; Tomo I: araling pangkapaligiran, pilipinolohiya, sikolohiyang pilipino, pilosopiyang pilipino, at araling kabanwahan* (pp. 262-284). Bagong Kasaysayan, Inc.
- Elumbre, A. (2015b). Pagpopook ng Araling Timog Silangang Asya at Araling ASEAN sa Araling Kabanwahan. *Saliksik E-Journal* 4(2), 1-26. <https://ejournals.ph/article.php?id=9714>
- Elumbre, A. (2019). Pag-aaral ng rehiyonalismo sa timog silangang asya. In A. Elumbre & A. Navarro (Eds.), *Lakbay-Kabanwahan sa Timog Silangang Asya; Lakbay-Kabanwahan: Mga salaysay ng pangingibang-bayan ng mga Likasyan 1* (pp. 110-130). Limbagang Pangkasaysayan.
- Elumbre, A. (2020). Discursive experiments in vernacularizing international studies in the Philippines. In F.A. Cruz & N.M. Adiong (Eds.), *International studies in the Philippines: Mapping new frontiers in theory and practice* (pp. 102-120). Routledge.
- European Organization for Quality (EOQ). 2011. *Quality in tourism through cultural history sharing: The Palawan Philippine Model*, Oscar L. Evangelista, Palawan State University, Philippines. 55th EOQ Congress, World Quality Congress, Budapest, Hungary, June 20-23, 2011. <https://eoq.hu/arh/akt13/eoq55th/s24/evangelista.pdf>
- Evangelista, O. (1992). Pagsasawalang-Katha ng mga alamat ukol sa Aprika: Ang pangangailangan ng Aprikanong Araling Pang-erya sa Unibersidad (*Demystifying the myths on Africa: The need for an African Area Studies program in the university*). In C.

- Aquino (Ed.), *Pagpapakilala sa Aprika* (pp. 2-8). University of the Philippines College of Social Sciences and Philosophy.
- Evangelista, S. (1992, September 2). *Pangliteraturang tugon sa kolonyalismo* (Literary responses to colonialism). Komperensiya ng Pagpapakilala sa Aprika, Faculty Center Conference Hall, University of the Philippines Diliman.
- Foreign Service Institute. (1981). *Philippine diplomacy: Chronology and documents, 1972-1981*. Foreign Service Institute.
- Foronda, M. (1964). Conflict in a South Africa novel. *DLSU Dialogue: An Interdisciplinary Journal for Cultural Studies* 1(1), 46-59. <https://ejournals.ph/article.php?id=611>
- Freitag, U. (1994). Writing Arab history: The search for the nation. *British Journal of Middle Eastern Studies* 21(1), 19-37. <https://doi.org/10.1080/13530199408705590>
- Geronimo, J. (2016). Pag-angkin sa politika at poetika ng piling tula ni Nicolas Guillen sa karanasang Pilipino: Isang pagsasaling ideolohiko. *Malay Journal* 28(2), 12-30. <https://ejournals.ph/article.php?id=9870>
- Ghais, S. (2019). Consequences of excluding armed groups from peace negotiations: Chad and the Philippines. *International Negotiation* 24(1), 61-90. <https://doi.org/10.1163/15718069-24011163>
- Go, E. (1992). Reply to Prof. Evangelist's paper, The Consulate of Senegal. In C. Aquino (Ed.), *Pagpapakilala sa Aprika* (pp. 12-13). University of the Philippines College of Social Sciences and Philosophy.
- Gomez, J.E. Jr. (2014). Iilang aral mula sa bayan ng hakuna matata: Paghambing ng mga suliraning panlungsod ng Metro Nairobi at ng Metro Manila. *Daluyan Journal* 20(1), 47-72. <https://journals.upd.edu.ph/index.php/djwf/article/view/4350>
- Gomez, K.M. (2011). Sigwa sa disyerto: Ang mga tunggalian sa Gitnang Silangan at Hilagang Africa. *Philippine Collegian* 88(29), 6.
- Gripaldo, R. (2018). Cultural philosophy: African and Filipino dimensions. *Philosophia: International Journal of Philosophy* 19(1), 38-52. <https://ejournals.ph/article.php?id=13913>
- Hall, R. (2008). Counterinsurgency operations in Algeria and the Philippines. *United States Army Sergeants Major Academy*. <https://cgsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15040coll2/id/4534/>
- Haynie, S. (2004). Structure and context of judicial institutions in democratizing countries: The Philippines and South Africa. *Arellano Law and Policy Review* 5(2), 25-58. <https://arellanolaw.edu/alpr/v5n2c.pdf>
- Hernandez, A.M. (2012). *Dealing with biased meditation: Lessons from the Malaysian and Libyan mediation in the Philippines*. A Tool of Conflict Transformation of the International Studies Association (ISA) Annual Convention, San Diego, United States of America. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2030251>
- Honeyman, C., Tsai, L., Chervin, N., Sany, M., & Ubaldo, J. (2022). workforce skills curriculum development in context: Case studies in Rwanda, Algeria, and the

- Philippines. In J. de Jaeghere at E. Murphy-Graham (Eds.), *Life skills education for youth: Critical perspectives; young people and learning processes in school and everyday life*, vol 5. (pp. 113-146). Springer.
- Huddleston, P. (2006). *Contract farming in oil palm: The case of Ghana and the Philippines* [Disertasyon, The University of Western Australia]. https://research-repository.uwa.edu.au/files/3241830/Huddleston_Paul_Stephen_2006.pdf
- Hunter, G. (1964). Independence and development: Some comparisons between tropical Africa and South-East Asia. *International Affairs* 40(1), 47-59.
<https://www.jstor.org/stable/43613417>
- Hutter, M. (2013). "My Filipinas is from Ghana:" Transnational migration, nannies and family life. *Journal of Comparative Family Studies* 44(6), 741-748.
<https://www.jstor.org/stable/23644593>
- Hyslop, J. (2011). The invention of the concentration camp: Cuba, Southern Africa and the Philippines, 1896–1907. *South African Historical Journal* 63(2), 251-276.
<https://doi.org/10.1080/02582473.2011.567359>
- Ibrahim, Z. & Vitto, C. (2020). Comparative analysis of transnationalism between Ghana and Philippines. *International Journal of Social and Humanities Sciences* 4(1), 161-176.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1176932>
- Inocencio, A. (n.d.). *Arlene B. Inocencio Curriculum Vitae*. De La Salle University.
<https://www.dlsu.edu.ph/wp-content/uploads/pdf/soe/faculty-profile/arlene-inocencio.pdf>
- Inocencio, A. (2006). *Strategic analysis and knowledge support system for rural development strategies in sub-saharan Africa*. Knowledge to Address Africa's Development Challenges. De La Salle University.
https://animorepository.dlsu.edu.ph/faculty_research/6882
- Inocencio, A. (2022). *Are irrigation projects too expensive in sub-saharan Africa?* De La Salle University. https://animorepository.dlsu.edu.ph/faculty_research/6886
- Inocencio, A., Sally, H., & Merrey, D. (2003). Innovative approaches to agricultural water use for improving food security in sub-saharan Africa. *Working Paper 55*. International Water Management Institute.
https://animorepository.dlsu.edu.ph/faculty_research/6880
- Inocencio, A., Kikuchi, M., Tonosaki, M., Maruyuma, A., Merrey, D., Sally, H., & de Jong, I. (2007). Cost and performance of irrigation projects: A comparison of sub-saharan Africa and other developing regions. *Research Report 109*. International Water Management Institute. https://animorepository.dlsu.edu.ph/faculty_research/7495
- Ishii, R. (2017). Community participation in local governance: An empirical analysis of urbanized local governments in the Philippines and Uganda. *International Journal of Public Administration* 40(11), 907-917. <https://doi.org/10.1080/01900692.2016.1242610>

- Isorena, E. (2013a). Tawid-dagat: Pag-ugat sa maritimong nakaraan ng Pilipino, 67,000 t.n.-900 MK. *Philippine Social Sciences Review* 65(1), 1-33.
<https://journals.upd.edu.ph/index.php/pssr/article/download/4078/3703/>
- Isorena, E. (2013b). Ang ebolusyon ng bangka sa Austronesya: Implikasyon sa pre-histori ng Pilipinas. *Malay Journal* 25(2), 36-53. <https://ejournals.ph/article.php?id=8033>
- James, S. (1992). Ilang kaisipan ukol sa Aprika: Isang pangkasaysayang pananaw (*Reflections on Africa: A historical overview*). In C. Aquino (Ed.), *Pagpapakilala sa Aprika* (pp. 14-24). University of the Philippines College of Social Sciences and Philosophy.
- James, S. (1994). Cholera epidemic and evolution of control policy: A look at the Spanish era in the Philippines. In B. Reyes-Churchill (Ed.), *Selected papers of the annual conferences of the Manila Studies Association, 1989-1993* (pp. 125-138). Manila Studies Association, Philippine National Historical Society, at National Commission for Culture and the Arts.
- James, S. (1995). *Philippine-Nigeria relations, 1960-1993 with particular reference to the migration of Filipino labor to Nigeria* [Disertasyon, University of the Philippines Diliman].
- James, S. (1996). *The 1896 Philippine revolution and anti-colonial struggles in Africa: A comparative and interpretative account*. 17th National Conference on National and Local History: A Conference of the Philippine National Historical Society, Ateneo de Manila University.
- James, S. (2015). Human rights protection for “Naija Pinoys” Overseas Filipino Workers in Nigeria. In P. Reyes (Ed.), *Towards a filipino history: A festschrift for Zeus Salazar* (pp. 246-260). Bagong Kasaysayan, Inc.
- Jennings, N. (1999a). Small-scale gold mining: Examples from Bolivia, Philippines and Zimbabwe. *ILO Working Papers*. International Labour Organization.
<https://ideas.repec.org/p/ilo/ilowps/993346993402676.html>
- Jennings, N. (1999b). Child labour in small-scale mining: Examples from Niger, Peru, and Philippines. *ILO Working Papers*. International Labour Organization.
<https://researchrepository.ilo.org/esploro/outputs/encyclopediaEntry/Child-labour-in-small-scale-mining-examples/995618839002676>
- Jewsiewicki, B. & Mudimbe, V. (1993). Africans’ memories and contemporary history of Africa. *History and Theory* 32(4), 1-11. <https://doi.org/10.2307/2505629>
- Jimenez, C.E. (2018). Zimbabwe: A story of hyperinflation in the 21st century. *TALA: An Online Journal of History* 1(2), 45-50. <http://talakasaysayan.org/index.php/talakasaysayan/article/view/18/18>
- Jumai’an, A., Al-Helalat, M., Dmour, H., Al-Said, H., & Shunnaq, S. (2012). Cultural attitudes and beliefs of Jordanian and Philippine military personnels served in Liberia towards tattoos. *Journal of the Royal Medical Services* 19(2), 30-35.
<http://rmsjournal.org/Articles/635941489058327696.pdf>
- Kaplan, J. (1965). Colonialism and trade unionism in the Philippines and Nigeria: A comparative study. *Industrial & Labor Relations*.

- Kaplan, R. & Baldauf, R. Jr. (Eds.). (1999). *Language planning in Malawi, Mozambique, and the Philippines*. Multilingual Matters Ltd.
- Kehew, R., Kolisa, M., Rollo, C., Callejas, A., Alber, G., & Ricci, L. (2013). Formulating and implementing climate change laws and policies in the Philippines, Mexico (Chiapas), and South Africa: A local government perspective. *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability* 18(6), 723-737.
<https://doi.org/10.1080/13549839.2013.818949>
- Kirkwood, P. (2016). "Lord Cromer's Shadow:" Political Anglo-Saxonism and the Egyptian protectorate as a model in the American Philippines. *Journal of World History* 27(1), 1-26. <https://doi.org/10.1353/jwh.2016.0085>
- Lagerkvist, B. (1992). Community-based rehabilitation: Outcome for the disabled in the Philippines and Zimbabwe. *Disability and Rehabilitation* 14(1), 44-50.
<https://doi.org/10.3109/09638289209166427>
- Lasco, L. (2015). Ang kaisahan at ugnayan ng lumang pamayanan ng Pilipinas at ng Rapa Nui at Polynesyang Pranses. *Saliksik E-Journal* 4(1), 13-86.
<https://ejournals.ph/article.php?id=9701>
- Laureado, C. (awt.) & Millare, O. (illus.). (1990). *Ang prinsipeng ayaw magsalita: Isang kuwentong-bayan mula sa Aprika*. Children's Communication Center.
- Leon, F. de. (1992, September 2). *Ang pagsakop ng Aprika sa Amerika at Europa sa pamamagitan ng musikang popular (The African conquest of America and Europe through popular music)*. Komperensiya ng Pagpapakilala sa Aprika, Faculty Center Conference Hall, University of the Philippines Diliman.
- Leon-Bolinao, M.L. de. (Ed.). (1993). *Kasaysayan 2000: Mga panayam sa pangangibang-bayan: Tungo sa pagpapaunlad ng disiplina ng kasaysayan sa Pilipinas*. Trinitas Publishing, Inc.
- Lichtheim, M. (1963). Ancient Egypt: A survey of current historiography. *The American Historical Review* 69(1), 30-46. <https://doi.org/10.2307/1904412>
- Lindayag, E. & Untal, G. (2009). *Kasaysayan ng daigdig*. Victorious Publications, Inc.
- Malabed, R. (2001). *Blaming the victims: The poverty-environment nexus; policy implications and grassroots alternative for sub-saharan Africa*. Discussion Paper Series, 2001-001.
https://animorepository.dlsu.edu.ph/faculty_research/7990/
- Manlosa, A., Partelow, S., Jiren, T., Riechers, M., & Paramita, A. (2023). The role of institutions in food system transformations: Lessons learned from transdisciplinary engagements in Ethiopia, the Philippines, and Indonesia. *Ecosystem and People* 19(1), forthcoming. <https://doi.org/10.1080/26395916.2022.2146753>
- Manning, P. (2013). African and world historiography. *The Journal of African History* 54(3), 319-330. <https://doi.org/10.1017/S0021853713000753>
- Marcial, F.R. (Trans.). (2019). Ang panganib ng kuwentong may iisang pananaw (salin sa talumpati ni Chimamanda Ngozi Adichie). In Private Education Assistance Committee (PEAC) & Department of Education (DepEd) (Eds.), *Learning module*

- Filipino, G10 Q3: Mga akdang panitikan ng Africa at Persya* (pp. 169-176). PEAC National Secretariat.
- Mateo, G.E., Boncan, C., Balonso, C., Tadena, R., Jose, M.D., Ponsaran, J. & Ong, J. (2005). *Kabihasnang daigdig: Kasaysayan at kultura*. Vibal Publishing House, Inc.
- Mehden, F. von der. (1965). Southeast Asian relations with Africa. *Asian Survey* 5(7), 341-349. <https://doi.org/10.2307/2642293>
- Melgar-Quinonez, H., Zubieta, A., MKNelly, B., Nteziyaremye, A., Gerardo, M.F. & Dunford, C. (2006). Household food insecurity and food expenditure in Bolivia, Burkina Faso, and the Philippines. *The Journal of Nutrition* 136(5), 1431S-1437S. <https://doi.org/10.1093/jn/136.5.1431S>
- Montejo, J. (2019). Kritikang panlabas. In M.J. Santos at A.C. Tugano (Eds.), *Martes sa Escaler: Klase sa historiograpiya ni Dr. Zeus Salazar* (pp. 10-39). Bagong Kasaysayan, Inc.
- Morey, M. (2019). *Fagen: An African American renegade in the Philippine-American War*. The University of Wisconsin Press.
- Murphy, C. & Tembo, M. (2014). Observed and projected climate change in the Philippines, Honduras, Kenya, Malawi and Ethiopia. Trócaire. <https://www.trocaire.org/sites/default/files/resources/policy/trocaire-maynooth-university-climate-change-report.pdf>
- Naorbe, M. (2021). Biological performance of African catfish *Clarias gariepinus* (Burchell, 1822) fingerlings fed with raw chicken entrails. *The Palawan Scientist* 13(2), 13-24. <https://ejournals.ph/article.php?id=17681>
- Navarro, A. (2012). Araling kabanwahan, kasaysayang kabanwahan, at araling timog silangang asya. *Saliksik E-Journal* 1(2), 1-31. <https://ejournals.ph/article.php?id=5449>
- Navarro, A. (2015). Kasalimuotan ng mga pagkakakilanlan sa timog silangang Asya: Tungo sa pagtatampok sa taumbayan sa araling timog silangang asya at araling asean sa diwa ng araling kabanwahan. *Saliksik E-Journal* 4(2), 139-146. <https://ejournals.ph/article.php?id=9720>
- Navarro, A. (2021). Ang kahalagahan ng araling kabanwahan sa konteksto ng globalisasyon at pandaigdigang paglakas ng malayong kanan. In M.D. Jose, A. Navarro, & J. Ong (Eds.), *Araling Pang-Erya at Araling Kabanwahan* (pp. 119-142). Department of Social Sciences, University of the Philippines Manila.
- Navarro, A. (2023). Lakbay-kabanwahan sa Addis Ababa: Pagbabalik-tanaw sa kasaysayan ng sakit na ketong sa Ethiopia. In A.C. Tugano (Ed.), *Banwa at layag: Antolohiya ng mga kuwentong paglalakbay ng mga Pilipino sa ibayong dagat* (pp. 391-397). Limbagang Pangkasaysayan.
- Navarro, A. (2024). Personal communication. *Facebook Messenger*. 30 October.
- Ngales, M. (2007). Sanitation provision in Ethiopia's regional schools: Girls' and women's experiences. *Waterlines* 25(3), 11-13. <https://www.ircwash.org/sites/default/files/Ngales-2007-Sanitation.pdf>

- Ngales, M. (2023). Pamumuhay sa bingit: Isang makasariang pagtunghay sa bolunterismo ng VSO sa rehiyong Benishangul Gumuz, Ethiopia (2004-2005) (C.M. Magpile, Trans.). In A.C. Tugano (Ed.), *Banwa at layag: Antolohiya ng mga kuwentong paglalakbay ng mga Pilipino sa ibayong dagat* (pp. 371-390). Limbagang Pangkasaysayan.
- Ogunsanwo, O., & Biaou, A. S. (2023). *Freedom: Mga uvento ng pinansyal na kalayaan ng mga imigrante sa Africa*. Olumide Ogunsanwo at Acani Samon Biaou.
- Orillos-Juan, M.F. (2016). Kasaysayang pangkapaligiran at araling pangkapaligiran sa wikang Filipino: Katayuan at tunguhin. *Saliksik E-Journal* 5(1), 1-43.
<https://ejournals.ph/article.php?id=9817>
- Owolabi, S. (1992). Reply to Prof. Evangelist's Paper, The Federal Republic of Nigeria. In C. Aquino (Ed.), *Pagpapakilala sa Aprika* (pp. 9-11). University of the Philippines College of Social Sciences and Philosophy.
- Oxfam. (2020). *Addressing unpaid care to close the gender gap in the Philippines and Zimbabwe: The women's economic empowerment and care project report, 2016-2019*. Oxfam.
- Pacala, W. (2024). Personal communication. Facebook Messenger. 29 October.
- Pineda, R. (1987). Ayon sa isang ina sa Timog Aprika. In R. Molina, H. Beltran, A. Navarro Salanga, M. Lanot, & L. Quindoza-Santiago (Eds.), *Kamao: Panitikan ng protesta, 1970-1986* (p. 163). Cultural Center of the Philippines.
- Pineda, R. (1994). Ayon sa isang ina sa Timog Aprika. In S. Reyes (Ed.), *Ang silid na mahiwaga: Kalipunan ng kuwento't tula ng mga babaeng manunulat* (p. 385). Anvil Publishing, Inc.
- Podah, I. (2019). Decentralization for delivering better health services in Liberia: Lesson from the Philippines. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 265(1), 65-72. <http://dx.doi.org/10.2991/eropa-18.2019.8>
- Pohl, M. (2011). *Curriculum implementation in South Africa and the Philippines: Comparative study concerning the implementation of the integrated curriculum in South Africa and the Philippines*. LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Porreca, E. & Rosati, F. (2019). The impact of cash transfer programmes on youth and adult labour supply: Evidence from Lesotho and the Philippines. *Journal of International Development* 31(4), 291-311. <https://doi.org/10.1002/jid.3405>
- Private Education Assistance Committee (PEAC) & Department of Education (DepEd). (2019). *Learning module Filipino, G10 Q3: Mga akdang panitikan ng Africa at Persya*. PEAC National Secretariat. https://peac.org.ph/wp-content/uploads/2020/05/2018_FILG10Q3.pdf
- Putri, T. & Murwendah, M. (2019). An analysis of value added tax policy on the delivery of tobacco products in Indonesia: A comparative study with South Africa and the Philippines. In K. Soliman (Ed.), *Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019* (pp. 8125-8137). International Business Information Management Association, IBIMA.

- Quintero, G. & Makgabo, C. (2020). Animals as representations of female domestic roles in selected fables from the Philippines and South Africa. *Scholarship of Teaching and Learning in the South* 4(1), 37-50. <https://doi.org/10.36615/sotls.v4i1.121>
- Ramos, N.J., Atayde, J., Barlaan, R., & Hernan, M.D. (Eds.). (2019). *Ang pilosopiya ng kasaysayang pandaigdig; klase sa historiograpiya ni Dr. Zeus A. Salazar*. Bagong Kasaysayan, Inc.
- Ratilla, D.C. (2019). A tale of two walls: A comparison of the green wall projects in Inner Mongolia and the Sahelo-Saharan regions. *Budhi: A Journal of Ideas and Culture* 2(1), 55-85. <https://archium.ateneo.edu/budhi/vol23/iss1/3/>
- Rauch, J. (1955). Area institute programs and African Studies. *The Journal of Negro Education* 24(4), 409-425. <https://doi.org/10.2307/2293290>
- Reginaldo, R. (2024). Personal communication. *Facebook Messenger*. 30 October.
- Rehal, S. (2010a, November 30). *Country tourism branding: Manny Pacquiao versus David Rudisha*. *The African Executive*.
- Rehal, S. (2010b, May 18). *Automated Elections: What the Philippine Experience Teaches Kenya*. *The African Executive*. <https://barua.irekenya.com/article/read/5219>
- Rehal, S. (2011a, July 8). *Jose Protasio Rizal and Jomo Kenyatta: Legacies compared*. *The African Executive*.
- Rehal, S. (2011b, May 30). *Harambee spirit drives the Philippines*. *The African Executive*.
- Rehal, S. (2012a). HIV/AIDS prevention for adolescents: Perspectives from the Philippines and Kenya. *Asia-Pacific E-Journal of Health Social Science* 1(1), 3-10. <https://pjim.herdin.ph/index.php/partner?view=research&cid=75439>
- Rehal, S. (2012b). African student mobility in the Philippines: An explorative study in Metro Manila and Cavite. *Organization for Social Science Research in Eastern and Southern Africa (OSSREA) Bulletin* 9(2), 29-39.
- Rehal, S. (2013a). The Azkals fever phenomenon: Redefining the historiography and setting a research agenda for the role of soccer in Philippine society. *Asia Pacific Journal of Sport and Social Science* 2(2), 77-86. <https://doi.org/10.1080/21640599.2013.828380>
- Rehal, S. (2013b). *Sons of their fathers ... and mothers: Benigno Aquino III and Uhuru Kenyatta*. *The African Executive*.
- Rehal, S. (2014a). *Decision-making and contraceptive use in the Philippines and Kenya: Comparative Lessons from Recent Surveys*. 2014 Global Health Workshop of the Association of Pacific Rim Universities, National Taiwan University.
- Rehal, S. (2014b). *Senior citizens' welfare: Lessons from the Philippines*. *The African Executive*.
- Rehal, S. (2015a). Caught between a rock and a hard place: Realities of African soccer players in the Philippines. *Asia Pacific Journal of Sport and Social Science* 4(1), 7-18. <https://doi.org/10.1080/21640599.2015.1019179>
- Rehal, S. (2015b, January 19). *Siren policy: Lessons from the Philippines*. *The African Executive*.

- Rehal, S. (2016a). Blood boundaries in a national soccer team: Contesting the racial and national identities of the Philippine Azkals. *Philippine Sociological Review* 64(1), 109-138. <https://www.jstor.org/stable/44211753>
- Rehal, S. (2016b). *Television Soap Operas as the New Frontier in African and Asian Encounters: The Case of Filipino Teleseryes in Africa*. 3rd Conference on African-Asian Encounters III. Frankfurt, Germany.
- Rehal, S. (2017). Enhancing Asia-Africa relations through further discourse on the mobility of Africans to peripheral Asian countries: The outcome of exploratory studies from the Philippines. In A. Graf & A. Hashim (Eds.), *African-Asian encounters: New cooperations and new dependencies* (pp. 217-238). Amsterdam University Press.
- Rehal, S. (2018). *Where Art Thou, "Wakanda?" The silence in Philippine education and foreign policy on Africa*. Philippine Studies Association (PSA) National Conference 2018. National Museum of the Philippines Manila.
- Rehal, S. (2020a). Shifting the "white gaze" on black bodies in Philippine collegiate basketball: Toward a structural understanding of covert racism in the global south. *Social Transformations: Journal of the Global South* 8(2), 125-156. <https://doi.org/10.13185/2799-015X.1148>
- Rehal, S. (2020b). Television soap operas as the new frontier in African and Asian (African) encounters: The case of Filipino teleseryes in Africa. In R. Achenbach, J. Beek, J.N. Karugia, R. Mageza-Barthel, & F. Schulze-Engler (Eds.), *African transformations: Transregional perspectives on development cooperation, social mobility, and cultural change* (pp. 255-279). Brill.
- Rehal, S. (2022). Decolonizing racialized media scripts in the global south: Analysis of sports news reports from the Philippines and tweets from Kenyans. *Aguipo Global South Journal* 1(1), 49-72. <https://aguipoglobalsouthjournal.com/files/one/AGSJ202202.pdf>
- Resos, A. (2019). History within history: Tracing the development of the history program in the University of Santo Tomas (1951-2017). *4th International Congress on Action Research, Action Learning, Congress Proceedings, De La Salle University Manila*, 208-217.
- Roberts, T. (2022). The role of French Algeria in American incorporation of the Philippines and Puerto Rico. *Historical Reflections/Réflexions Historiques* 48(3), 90-110. <https://doi.org/10.3167/hrrh.2022.480306>
- Roman, E. (1992). Welcome remarks. In C. Aquino (Ed.), *Pagpapakilala sa Aprika* (p. 1). University of the Philippines College of Social Sciences and Philosophy.
- Russell, T. (2014). "I feel sorry for these people:" African American soldiers in the Philippine-American War, 1899-1902. *The Journal of African American History* 99(3), 197-222. <https://doi.org/10.5323/jafriamerhist.99.3.0197>
- Said, E. (1978). *Orientalism*. Vintage.
- Salazar, Z. (Ed.). (1974-1975). *Ang Kasaysayan: diwa at lawak; dyornal ng malawakang edukasyon*. Kolehiyo ng Sining at Agham, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.

- Salazar, Z. (1991). Ang Pantayong Pananaw bilang diskursong pangkabihasnan. *Daluyan: Journal ng Wikang Filipino 1* (Special Issue), 55-78, 2015.
<https://journals.upd.edu.ph/index.php/djwf/article/view/4949>
- Salazar, Z. (1993). Paunang Salita. In M.L. de Leon-Bolinao (Ed.), *Kasaysayan 2000: Mga panayam sa pangangibang-bayan; tungo sa pagpapaunlad ng disiplina ng kasaysayan sa Pilipinas* (pp. xi-xiv). Trinitas Publishing, Inc.
- Salazar, Z. (1998). *The Malayan connection: Ang Pilipinas sa Dunia Melayu*. Bagong Kasaysayan Inc.
- Salazar, Z. (Ed. at Trans.). (2000). Karl Marx at Friedrich Engels; Manifesto ng Partido Komunista. *Bagong Kasaysayan 10*.
- Salazar, Z. (2006). *Ang Pilipinong banual/banwa sa mundong Malayo-Polinesyano*. Palimbagan ng Lahi.
- Samonte, I., Satta, Y., Sato, A., Tichy, H., Takahata, N., & Klein, J. (2007). Gene flow between species of Lake Victoria haplochromine fishes. *Molecular Biology and Evolution* 24(9), 2069-2080. <https://doi.org/10.1093/molbev/msm138>
- Saniel, J. (1974-1975). Ang pag-aaral ng isang area: Isang pagtatampok ng multidisiplinaryong pamamaraan ng pag-aaral ng mga agham panlipunan, I. Pereyna (trans.). In Z. Salazar (Ed.), *Ang Kasaysayan: diwa at lawak; dyornal ng malawakang edukasyon* (pp. 388-403). Kolehiyo ng Sining at Agham, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.
- San Juan, E. Jr. (2009). An African American soldiers in the Philippine revolution: An homage to David Fagen. *Cultural Logic: A Journal of Marxist Theory & Practice* 16(1), 1-36. <https://doi.org/10.14288/clogic.v16i0.191557>
- San Juan, E. Jr. (2010). African American internationalism and solidarity with the Philippine Revolution. *Socialism and Democracy* 24(2), 32-65.
<https://doi.org/10.1080/08854301003746924>
- Santos, M.J. (2019). Ang paglago ng Pantayong Pananaw sa konteksto ng kapantasan ni Zeus A. Salazar: Isang maikling pagsasakasaysayan, 1951- 2019. *TALA: An Online Journal of History* 2(2), 46-92.
<http://www.talakasaysayan.org/index.php/talakasaysayan/article/view/29>
- Santos, M.J. (2020). Sarili, kapwa, iba: Ang trikotomiya ni Zeus Salazar sa pagpopook ng kakanyahang Pilipino sa kabihasnang Pan-Malayo at Austronesyano. *TALA: An Online Journal of History* 3(2), 1-30.
<http://talakasaysayan.org/index.php/talakasaysayan/article/view/42>
- Santos, M.J. (2022). Sarili, kaugnay, iba: Isang eksposisyon sa kapantasan ni Atoy Navarro sa Araling Kabanwahan. In J. Adaya, J. Viray, A. Sulit, & J. Agudera (Eds.), *Hugpungan: Katutubong kaalaman at interdisiplinaridad sa panahon ng krisis* (pp. 119-173). Center for Philippine Studies, Polytechnic University of the Philippines.
- Santos, M.J. (2023). Araling Marikina: Kalikasan, kasaklawan, tunguhin, at bibliograpiya. *Dalumat E-Journal* 9(1), 29-54. <https://doi.org/10.59588/2094-4187.1002>

- Santos, M.J. (2024). Karl M. Gaspar: Panimulang paglalapat ng paniping pagsusuri sa teolohiyang Pilipino. *Hitik: International Journal of Catechists and Religious Educators* 1(1), 17-33. <https://doi.org/10.63130/hijcre.v1i1.87>
- Schiavone, M. (2007). Social movement unions and political parties (in South Africa and the Philippines): A win-win situation? *African and Asian Studies* 6(4), 373-393. <http://dx.doi.org/10.1163/156921007X236954>
- Sinco, N. (2024). When south meets south: A case of African-Philippines treaty relations. *Social Sciences and Development Review* 16(1), 215-247. <https://doi.org/10.70922/t9z7k166>
- Tañada, J. (2024). Personal communication. *Facebook Messenger*. 29 October.
- Teodoro, N. (1974-1975). Ulat ukol sa makalumang Ehipto. In Z. Salazar (Ed.), *Ang Kasaysayan: diwa at lawak; dyornal ng malawakang edukasyon* (pp. 460-484). Kolehiyo ng Sining at Agham, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.
- Tinio, R. (1975). *Eklipse sa Aprika*. In R. Tinio (awt.), *Dunung-dunungan* (pp. 33-34). Heart-Throbs and Other Beats.
- Too, D. & Adenya, C. (2024). Developing seafaring in Kenya as a source of employment based on case study of the Philippines. *Proceedings of the Sustainable Research and Innovation Conference, Jomo Kenyatta University of Agriculture and Technology Main Campus, Kenya*, 262-266. <https://sri.jkuat.ac.ke/jkuatsri/index.php/sri/article/view/381>
- Tugano, A.C. (2020). Ugnayang Australia at Pilipinas: Mga natatanging gunita ng diaspora at rebolusyong Pilipino. *TALA: An Online Journal of History* 3(2), 119-135. <http://talakasaysayan.org/index.php/talakasaysayan/article/view/45/45>
- Tugano, A.C. (2021a). Isang pag-uugat sa ugnayan ng Nepal at Pilipinas. *TALA: An Online Journal of History* 4(2), 40-63. <http://talakasaysayan.org/index.php/talakasaysayan/article/view/58>
- Tugano, A.C. (2021b). Pagsasaespasyo at pagpopook sa mga pagkaing Pilipino sa New South Wales, Australia. *Social Sciences and Development Review* 13(1), 119-158. <https://doi.org/10.70922/kx9kq904>
- Tugano, A.C. (2021c). Mga gunita sa aking paglalakbay (2014-2018): Naratibo ng Overseas Filipino Workers sa Timog Silangang Asya at Europa. *Dalumat E-Journal* 7(2), 1-25.
- Tugano, A.C. (2021d). Ang manila boy sa lansangan ng asya: Naratibong ulat tungkol sa pampublikong transportasyon sa timog silangang asya. *Likhaan: The Journal of Contemporary Philippine Literature* 15(1), 120-161. <https://www.journals.upd.edu.ph/index.php/lik/article/view/8657>
- Tugano, A.C. (2023a). Mga bantayog ni Jose Rizal sa New South Wales, Australia at pagtatakda ng mga espasyong Pilipino. *Journal of Philippine Local History and Heritage* 9(1), 90-181.
- Tugano, A.C. (Ed.). (2023b). *Banwa at layag: Antolohiya ng mga kuwentong paglalakbay ng mga Pilipino sa ibayong dagat*. Limbagang Pangkasaysayan.

- Tugano, A.C. (2025a). Revisiting Philippines and Morocco relations (1519-1975): A multiperspectival reading. *La Revue Marocaine de Recherche en Sciences Humaines et Sociales (Moroccan Journal for Research in the Humanities and Social Sciences)* 4(1), 320-374. <https://doi.org/10.34874/PRSM.mjrhss-vol4.iss1.54710>
- Tugano, A.C. (2025b). *Sina Saliba James at Satwinder Rehal at kanilang mga ambag sa African Studies sa Pilipinas*. Unpublished manuscript.
- Ukaegbu, C.C. (1998). Area studies and the disciplines. *Africa Today* 45(3-4), 323-336. <https://www.jstor.org/stable/4187231>
- University of Hildesheim. (n.d.). James Saliba. *University of Hildesheim, Performing Sustainability*. <https://www.uni-hildesheim.de/sustainability/index.php/profile/james-saliba/>
- University of the Philippines Diliman, College of Social Sciences and Philosophy (UPD CSSP). (n.d.). Programs Offered. *UPD CSSP*. <https://our.upd.edu.ph/files/catalogue/CSSP.pdf>
- University of the Philippines Diliman, Department of Art Studies (UPD DAS). (n.d.). Bachelor of Arts in Art Studies. *UPD DAS*. <https://das.kal.upd.edu.ph/academic-programs/undergraduate-programs/>
- University of the Philippines Diliman, Department of English and Comparative Literature (UPD DECL). (n.d.). Comparative Literature. *UPD DECL*. <https://decl.kal.upd.edu.ph/programs/comparative-literature/>
- University of the Philippines Diliman, Department of Geography (UPD DGeog). (n.d.). Bachelor of Science in Geography. *UPD DGeog*. <https://geog.upd.edu.ph/bachelors-of-science-in-geography/>
- University of the Philippines Diliman, Department of Musicology (UPD DMusico). (2018). Bachelor of Music (Musicology), College of Music. *UPD DMusico*. <https://music.upd.edu.ph/Departments.html>
- University of the Philippines Diliman, Department of Political Science (UPD DPolSc). (n.d.). Courses. *UPD DPolSc*. <https://polisci.upd.edu.ph/academics/graduate-program/maps/>
- University of the Philippines Manila, College of Arts and Sciences (UPM CAS). (2022). Bachelor of Arts in Social Sciences (Area Studies). Curriculum Effective First Semester, 2018-2019.
- Urgelles, R. (2020a). Liongo. In E. Calado, B. Rombawa, G. Ugay, & E. Abulencia (Eds.), *Ikatlong markahan-modyul 1: Mitolohiya mula sa Africa ng baitang 10* (p. 6). Departamento ng Edukasyon.
- Urgelles, R. (2020b). Maaring lumipad ang tao. In E. Calado, B. Rombawa, G. Ugay, & E. Abulencia (Eds.), *Ikatlong markahan-modyul 1: Mitolohiya mula sa Africa ng baitang 10* (pp. 12-13). Departamento ng Edukasyon.
- Veric, C.S. (2011). Subaltern planet of cultural studies. *Kritika Kultura* 17(1), 105-117. <https://doi.org/10.13185/1656-152x.1254>

- Victoria, F.P. (2015). Panimulang implementasyon ng mga Pilipinong batas sa overseas absentee voting at dual citizenship sa New South Wales, Australya at New Caledonia, 2003-2008. In A. Navarro, M.J. Rodriguez-Tatel, & V. Villan (Eds.), *Pantayong pananaw: Pagyabong ng talastasan; pagbubunyi kay Zeus A. Salazar; tomo i: araling pangkapaligiran, pilipinolohiya, sikolohiyang pilipino, pilosopiyang pilipino, at araling kabanwahan* (pp. 314-335). Bagong Kasaysayan, Inc.
- Victoria, F.P. (2023a). Diplomasya at pakikipagkapwa: Mga gunita ng paninilbihan sa konsulado- heneral ng Pilipinas sa Sydney, Australia. In J. Galang (Ed.), *Lakbay-kabanwahan: Mga salaysay ng pangingibang-bayan ng mga likasyan; lakbay- kabanwahan sa Australia at Pasipiko* (pp. 8-31). Limbagang Pangkasaysayan.
- Victoria, F.P. (2023b). Mga gunita ng isang dating diplomat sa lupain ng mga kangaroo. In A.C. Tugano (Ed.), *Banwa at layag: Antolohiya ng mga kuwentong paglalakbay ng mga Pilipino sa ibayong dagat* (pp. 360-364). Limbagang Pangkasaysayan.
- Villan, V. (2024). Personal communication. *Facebook Messenger*. 29 October.
- Villanueva, L. & Gamiao, B. (2022). Thematic analysis of African and Filipino contemporary poems. *Journal of Tianjin University Science and Technology* 55(6), 552-564.
<https://tianjindaxuexuebao.com/dashboard/uploads/41.XVPWG.pdf>
- Villapa, J. (2016). Ang Isla ng Calautit bilang kanlungan ng mga buhay-iláng at mga hayop, 1976-2013. *Saliksik E-Journal* 5(1), 168-190. <https://ejournals.ph/article.php?id=9821>
- Vilog, R. & Ballesteros, M. (2015). Overseas Filipino workers in conflict zones: Narratives of Filipino nurses in Libya. *Bandung: Journal of Global South* 2(1), 1-21.
<https://doi.org/10.1186/s40728-015-0018-6>
- Vitug, M.D. & Gloria, G. (2020). *Under the crescent moon: Rebellion in Mindanao*. Ateneo Center for Social Policy and Public Affairs.
- Walang Awtor (WA). (2019a). Ang Zebra: Ang mailap na kabayo ng Africa. In Private Education Assistance Committee (PEAC) & Department of Education (DepEd) (Eds.), *Learning module Filipino, G10 Q3: Mga akdang panitikan ng Africa at Persya* (p. 153). PEAC National Secretariat.
- Walang Awtor (WA). (2019b). Mula sa Africa: Lagalag sa siyudad ng Bamako. In Private Education Assistance Committee (PEAC) & Department of Education (DepEd) (Eds.), *Learning module Filipino, G10 Q3: Mga akdang panitikan ng Africa at Persya* (p. 154). PEAC National Secretariat.
- Wong, P. (201). Pursuing the soldier-rebels: Governing military rebellions in the contemporary Congo, Sierra Leone and the Philippines. *Working Paper* 163. Asia Research Center.
<https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=0ecb6ec6a4fa45c5e12d9233923f79be700342ac>
- Yefimov, D. (1985). *Ang Ikalawang digmaang pandaigdig at ang tadhana ng mga asyano at aprikano*. Novosti Press Agency.

- Zaide, G. & Zaide, S. (2002). *Kasaysayan ng daigdig, ikalimang edisyon*. All Nations Publishing Co., Inc.
- Zenn, J. (2019). The Islamic State's provinces on the peripheries: Juxtaposing the pledges from Boko Haram in Nigeria and Abu Sayyaf and Maute Group in the Philippines. *Perspectives on Terrorism* 13(1), 88-105. <https://www.jstor.org/stable/26590511>

Pasasalamat at Pagkilala

Pinasasalamatan ng may-akda sina Dr. Vicente C. Villan at G. Wogie T. Pacala (Department of History, UP Diliman); Dr. Emmanuel Jeric A. Albela at Prof. Atoy M. Navarro (Department of Social Sciences, UP Manila); Prof. Narciso L. Cabanilla, Prof. Reginald Reginaldo, at G. John Kurt Tañada (Department of History, PUP Manila); at G. Jonathan Balsamo (Museo ni Dr. Pio Valenzuela) para sa kanilang suporta—sa anyo ng pagbabahagi ng ilang impormasyon, suhestiyon, at karagdagang kaalaman na kinakailangan ng pag-aaral na ito.

